

ТӨРТИНЧИ ТАРАУ

ЗЕКЕТ

БІРІНШІ БӨЛІМ: ЗЕКЕТ БӨЛІМІНЕ КІРІСПЕ

Анықтамасы

Зекет (الزَّكَاةُ) ұғымы лексикада *тазару, өсу, өну, арту* және *береке* деген мағыналарды білдіреді. Шариғи терминологияда

تَمْلِيكُ جُزْءٍ مَالٍ مَخْصُوصٍ مِنْ مَالٍ مَخْصُوصٍ لِشَخْصٍ مَخْصُوصٍ، عَيْنُهُ الشَّارِعُ لَوْجِهِ اللَّهُ تَعَالَى

Шариғат иесінің белгілеуі бойынша белгілі мөлшердегі мүліктің белгілі бір бөлігін Аллаһ тағаланың ризашылығын қалап белгілі кісінің меншігіне беру деп түсіндіріледі.

- Анықтамадағы *меншігіне беру* деген сөз енді ол бөліктің пақырға тиесілі екенін, оның сол бөлікке билік етуге еріктілігін білдіреді.
- *Белгілі бір бөлігін* дегенде пақырдың иеленуге құқылы бөлігі көзделеді.
- *Белгілі мөлшердегі мүліктің* деген сөз шариғат белгілеген нисапты білдіреді.
- *Белгілі кісінің* деген сөз зекет иеленуге құқылы пақырларды, міскіндерді, зекетті жинап үлестірушілерді, жүректері келісімге келгендерді, құлдарды, қарызға батқандарды, Аллаһ жолындағыларды және жолда қалғандарды ғана көздейді.
- *Шариғат иесінің белгілеуі бойынша* дегенде Аллаһ тағаланың зекет төленетін мүлік түрлеріне бекіткен нисаптары мен одан төленетін мөлшерлері, сондай-ақ олардың басым көпшілігіне бір жыл айналуы секілді шарттары айтылуда.
- *Аллаһ тағаланың ризашылығын қалап* дегенде Аллаһ тағалаға бойсұнған ықыласты ниет шарты көзделеді.

Діндегі орны мен үкімі

Зекет – ислам діні орныққан бес негіздің бірі. Бойында және қолында зекетті парыз ететін шарттар толық расталған әр мұсылманға оны төлеу – парыз айн. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾

«Намазды орындандар және зекет беріңдер!»¹, – делінген.

¹ «әл-Бақара» сүресі: 43

Ибн Омардан (Аллаһ оған разы болсын) жеткен хадисте Аллаһ елшісі ﷺ:

(بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ وَحَجِّ الْبَيْتِ)

«Ислам бес негізге: Аллаһтан басқа тәңір жоқтығына және Мұхаммед Аллаһтың елшісі екендігіне куәлік беруге, намазды атқаруға, зекет беруге, Рамазан оразасын ұстауға және Қазбаға қажылық жасауға орналасқан», – деген¹.

Шариғат енген жылы

Аллаһ тағала ислам үмбеті үшін зекет парызын шариғатқа хижраның екінші жылы шәууәл айында, рамазан оразасы мен пітір садақасынан кейін Мәдинада енгізді. Оның парыздығы Құранның 82 жерінде намазға бекіте айтылған. Бұл аяттар намаз бен зекеттің бір-бірінен еш ажырағысыз дін негіздерінен екенін айқындауда.

Зекеттің сыры²

Аллаһ тағала құлдарына ризық пен қабілеттілік тұрғысынан өзгешелік жасады. Бұл жайында Құран Кәрімде:

﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ﴾

«Аллаһ ризықта бірінді біріннен артық етті»³, – делінген. Несібесі артық болған әркім Қияметте басқаларға қарағанда артық сұралады.

Қоғамдағы мұсылмандар арасында өзара қарайласуда және пақырлар мәселесін шешуде зекеттің рөлі өте зор. Байлардың малдарында пақырлардың қақылары бар. Қоғамдағы дәулетті кісілер пақырлар үшін жауап береді. Бұған Аллаһ тағаланың Құран Кәрімдегі:

﴿وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾

«Сондай-ақ олардың малдарында сұраушыға да, жоқ-жітікке де лайықты үлес бар»⁴, – деп айтқан аяты дәлел болады.

Дәулетке бөлеген құлдарын малға қатысты сынау үшін, Аллаһ тағала шариғатқа зекетті парыз, ал садақаны ерікті етіп енгізді.

¹ «Сунан ат-Тирмизи»: 5/5.

² «әл-Фиқһ ал-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/1790,1791.

³ «ан-Нахл» сүресі: 71

⁴ «әз-Зәрият» сүресі: 19

Зекеттің сырына келетін болсақ, **біріншіден**, ол мал-мүлікті арам көздерден, ұрлықшылардан қорғайды. Ибн Масғуд (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(حَصِّنُوا أَمْوَالَكُمْ بِالزَّكَاةِ)

«Мал-мүліктеріңді зекетпен қорғаңдар!»¹, – деп айтқанын жеткізген¹.

Екіншіден, зекет пақырлар мен мұқтаждарға қолғабыс тигізеді. Өздеріне берілген зекет малымен олар шаруаларын аяғына тұрғызады. Қоғам қайыршылық дертінен аман болады.

Үшіншіден, зекет мұсылман адамның жан дүниесін сараңдық пен ашкөздіктен тазартып, басқалардың жағдайына қарайласуға, тек зекет берумен шектелмей, өзінде бар жақсылықты жоқ-жітіктермен бөлісе алуға дағдыландырады. Өзінің қоғамдық міндетін атқаруымен қатар, ол тіпті, мемлекетті дұшпаннан қорғау қажеттілігі туғанда кідірмей мал-мүлкімен демеу көрсетуге дайын тұрады. Жаңадан дамып келе жатқан мұсылман қоғамында имани бағытта тәлім-тәрбие беретін қажетті оқу орындар мен бала-бақшалар салу мәселесі де осы дәулетті мұсылмандардың демеуімен ғана шешіледі.

Төртіншіден, зекет беру мал-мүлік нығметі үшін шүкір ету саналады. Оның пақырға берілуі арқылы мұсылманның жалпы малына береке қонады. Сондай-ақ зекет төлеуімен мұсылман күнәларынан және сараңдық қасиетінен тазарады. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا ﴾

«Ей Пайғамбар! Олардың малдарынан садақа ал! Бұл – олардың күнәларын кетіріп, жан дүниелерін тазарту үшін!»², – деген.

Зекет бермеуші мұсылманның жазасы

Дүниедегі жазасы. Шариғат үкімі орнаған елде зекеттің парыздығын жоққа шығарушы кісіге кәпір үкімі шығарылады. Әбу Бәкір (Аллаһ оған разы болсын) халифа болған заманда көптеген мұсылмандар өздеріне раббылары парыз еткен міндеттерден намазды мойындап, зекет малын төлеуден бас тартқан кезде ол:

(وَاللَّهُ لَأَقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ وَاللَّهُ لَوْ مَنَعُونِي عَنَّا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنَعِهَا)

¹ ат-Тобароони. «әл-Му`жам әл-Кабиир»: 10/128. Дәрежесі: әлсіз.

² «әт-Тәуба» сүресі: 103

«Аллаһқа серт! Әлбетте, намаз бен зекеттің арасын бөлуші әркіммен соғысамын. Расында, зекет – мал-мүліктің хақы. Аллаһқа серт! Аллаһтың елшісі ﷺ заманында төлеп жүрген бір ешкінің лағын менің кезімде төлеулерінен бас тартса, сол үшін, әлбетте, олармен соғысамын», – деп айтқан¹.

Акиреттегі жазасы. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا ينفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ {34} يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنْزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ {35}﴾

«Ей, Мұхаммед! Алтын мен күмісті қазына етіп жинап, оны Аллаһ жолында жұмсамаушыларды қинаушы азаппен сүйіншіле! Қазыналары жаһаннам отына қыздырылған күні: «Бұл – өздерің үшін жиған қазыналарың. Енді, жиған нәрселеріңнің дәмін татындар!», – делініп, онымен олардың маңдайлары, жамбастары және арқалары күйдіріледі»², – деген.

Әбу Һурайра (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثْلَ لَهُ مَالُهُ شَجَاعًا أَفْرَعُ لَهُ زَبِيَّتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَأْخُذُ بِلَهْزِمَتَيْهِ يَعْنِي بِشِدْقَيْهِ يَقُولُ أَنَا مَالِكٌ أَنَا كَنْزُكَ)

«Аллаһ тағала мал берген біреу оның зекетін төлемесе, Қиямет күні малы екі зәбибәлі³ қасқа бас жылан бейнесінде көз алдына келіп, оны орап алады және жақ сүйегімен аузына алып: «Мен – қожайыныңмын. Мен – қазынаңмын», – дейді», – дегенін жеткізген⁴.

Зекетті парыз етуші шарттар

Зекетті парыз етуші шарттар мал-мүлік иесіне тән шарттар және мал-мүлікке тән шарттар деп екіге ажыратылады.

Мал-мүлік иесіне тән шарттар:

1. Мұсылман болуы. Сумана ибн Абдулла ибн Анастан жеткен риуаятта:

(أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ لَمَّا وَجَّهَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ...)

¹ «Сахих әл-Бухари»: 9/15.

² «әт-Тәуба» сүресі: 34,35.

³ Зәбибә деп, негізінде, мейізді айтады. Бұл жерде жыланның қасқа басында мейіз бейнесінде екі қара таңба болатындығы айтылуда. Әрине, Аллаһ тағала жақсырақ біледі.

⁴ «Сахих әл-Бухари»: 6/39.

«Халифа Әбу Бәкір Анасты (Аллаһ оларға разы болсын) Бахрейнге жіберген соң оған зекет туралы жазған хатының басында: «Бисмилләһи-р-рохмани-р-рахим! Бұл – Аллаһ елшісі ﷺ мұсылмандарға парыз еткен парыз садақа...», – делінген¹.

2. Балиғатқа толуы².

3. Ақыл-естілік. Аллаһтың елшісі ﷺ:

(رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ)

«Қалам үш адамның амалын жазбайды: ұйқыдағы адам, оянғанша; сәби, балиғатқа толмайынша; жын ұрған кісі, есі оралмайынша», – деген³.

• Сәби бала әке-шешесінен жетім қалса және дәулетке мұрагер болса, оны бағушы кісіге бұл малдан зекет төлеу парыз емес. Бұл малдың иесі сәбидің өзі болғандықтан, зекет парызын атқару одан балиғатқа толғанда ғана талап етіледі.

• Басқа мәзһабтарда мал-мүлік иесі үшін ақыл-естілік пен балиғатқа толуы шарт емес. Кім оның малына жауапты болса, сол кісі малдың зекетін төлейді.

4. Азат болуы. Жәбир (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(لَيْسَ فِي مَالِ الْمُكَاتَبِ ، وَلَا الْعَبْدِ زَكَاةٌ حَتَّى يُعْتَقَا)

«Мукатабтың⁴ мал-мүлкінен азат болмайынша зекет алынбайды!», – деп айтқанын жеткізген⁵.

Кайсаан Әбу Са`иид әл-Мақбури:

(أَتَيْتُ عُمَرَ بِزَكَاةٍ مَالِي ، مِتَيْ دِرْهَمٍ وَأَنَا مُكَاتَبٌ ، فَقَالَ : هَلْ عُتِقْتَ ؟ قُلْتُ : نَعَمْ ، قَالَ : اذْهَبْ فَأَقْسِمْهَا)

«Мен мукатаб кезімде Омарға мал-мүлкімнің зекетін, 200 дирхам алып келдім. Ол менен: «Азаттық алдың ба?», – деп сұрады. Мен: «Иә», – дедім. Ол: «Онда барып үлесінді бер!», – деді деп риуаят еткен¹.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 2/118.

² Балиғат жасы ұлдарда 12 жастан, ал қыздарда 9 жастан басталып, екеуінде де 15 жаста тамамдалады. Ұлдарда ихтилам пайда болуы және балиғатқа толуы мүмкін ең төмен жас – 12 жас. Мысалы, Абдулла ибн 'Амру ибн әл-'Ас (Аллаһ олардан разы болсын) өз әкесінен 12 жас қана кіші болған. Ал қыздарда – 9 жас. Өйткені ұлға қарағанда қыз балиғатқа тез жетеді, яғни тез өсіп жетіледі. Ұл да қыз да 15 жасқа толғанымен, балиғат белгілері әлі пайда болмаса да балиғатқа толды деген үкім беріледі. «Дурур әл-Ахкам Шарх Мажалла әл-Ахкам»: 2/633.

Негізінде, ұлдың балиғатқа толуы ихтилам болуы және мәни суы шығуы арқылы жүзеге асады. Ал қыздың балиғатқа толуы ихтилам болуы және етеккірі келуі арқылы жүзеге асады. Мәни суы шықпай ихтилам жүзеге аспайды. Екеуіне де қатысты мәселе, егер ихтилам болмаса, мүше айналасында түк пайда болуы, қызда төсінің шығуы, ұлда сақал, мұрт шығуы, сондай-ақ сирақ пен білектен түк өсуі есепке алынбайды. Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің көзқарасында ихтилам болмаған жағдайда ұл да қыз да 15 жаста балиғатқа толды деп үкім шығарылады. Ал имам Әбу Ханифаның көзқарасында ихтилам болмаса, ұл 18 жаста, ал қыз 17 жаста балиғатқа толады. «Радд әл-Мухтар»: 25/168.

³ «Сунан Әби Дәуд»: 4/245. Дәрежесі: сахих.

⁴ Мукатаб дегеніміз – келісімді құнға азаттығын сатып алу үшін қожайынымен келісімге отырған құл.

⁵ «Сунан ад-Даракутний»: 2/108. Дәрежесі: әлсіз.

5. Нисапқа ие болуы.

- *Нисап* деп, шарифатта зекет төлеуді парыз ететін мал-мүлік мөлшерін айтады.
- Нисабы толмаған мал-мүліктен зекет төленбейді.
- Мал-мүлік түрлеріне сай олардың нисаптары бір-бірінен өзгешеленеді.

Жыл бойы түсіп жатқан пайда нисапқа қосылып, жыл соңында барлығынан зекет малы төленеді. Пайда нисаптың өзінен түскен өнім бола ма, әлде сыйлық бола ма, әлде әке-шешесінен қалған мұра бола ма, бәрібір. Қарызда болмауы.

Мал-мүліктің өзіне тән шарттар

1. Мал-мүліктің иелікте нақты болуы.

- Жоғалған, ұрланған, бір жерге көміліп, орны ұмытылған мал-мүліктен, мемлекет тарапы алған не тәркіленген не сауда үшін сатып алынып, әлі қолға түспеген мал-мүліктен, сондай-ақ екі кісі бөлісе алмай, қожайыны кім екені расталмаған мал-мүліктен зекет төленбейді.

2. Нисапты кемітетін қарыздың болмауы.

- Зекет төленетін уақыт пен қарыз қайтару уақыты қатар келіп, қайтарылатын қарыз көлемі нисапты кемітсе, зекет төленбейді.
- Мерзімі ұзаққа созылған қарыз зекеттің төленуін мойыннан түсірмейді.
- Егін өнімдерінің зекеті өзінен берілетін болғандықтан, оның төленуін қарыз тоқтатпайды.
- *Үлкен қарыз.* Бұған дәулетті кісінің біреуге берген қарызы ақша не қарызға сатқан саудалық тауарлары жатады. Мұндай қарыз қожайынның қолына нисапқа толмайтын бөліктермен қайтарылса және қайтқан бөлік нисаптың бестен бірін² не одан көбін құраса, әр қайтқан сайын соның 2,5 пайызы төленеді. Қарызы толық өтелгенше осылай істеледі. Бұдан аз көлемде қайтқан ақшадан зекет төлеу парыз емес.
- *Орташа қарыз.* Бұл – саудалық мақсаттан тыс үй, жиһаз, киім-кешек секілді тіршілік қажеттіліктерінің қарызға сатылуы. Мұндай кісі қарыздағы малының зекетін төлеу үшін, қарызы нисапқа толатындай не одан көп көлемде қайтуы шарт. Қайтқан ақша нисапты не одан көп мөлшерді құраса, әр қайтқан сайын соның 2,5 пайызы төленеді. Жыл айналуы сатқан күнінен бастап есептеледі. Қарызы толық өтелгенше осылай істеледі. Нисапқа толмаса, ешнәрсе төленбейді.
- *Жеңіл қарыз.* Бұған мирас, маһр секілді нәрселер мүліктер жатады. Олардың көлемі нисапты толық құраса, иесінің қолына толық түскенде және оған бір жыл айналуымен нисап құламаса ғана беріледі.

3. Күнделікті тіршілік қажеттілігіне жұмсалатын қаражаттың нисапты кемітпеуі.

¹ «Мусоннаф Ибн Әби Шайба»: 3/160. Дәрежесі: хасан.

² 40 дирхам (119 г күміс не 17 г алтын).

Жәбір (Аллаһ оған разы болсын):

(أَعْتَقَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عُذْرَةَ عَبْدًا لَهُ عَنْ دُبُرٍ فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَلَاكَ مَالٌ غَيْرُهُ فَقَالَ لَا فَقَالَ مَنْ يَشْتَرِيهِ مِنِّي فَأَشْتَرَاهُ نَعِيمٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَدَوِيُّ بِثَمَانٍ مِائَةٍ دِرْهَمٍ فَجَاءَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَبَدًا بِنَفْسِكَ فَتَصَدَّقْ عَلَيْهَا فَإِنْ فَضَلَ شَيْءٌ فَلِأَهْلِكَ فَإِنْ فَضَلَ عَنْ أَهْلِكَ شَيْءٌ فَلِذِي قَرَابَتِكَ فَإِنْ فَضَلَ عَنْ ذِي قَرَابَتِكَ شَيْءٌ فَهَكَذَا وَهَكَذَا)

«Бану `Узра руынан болған бір кісі иелігіндегі жалғыз құлын азат еткені туралы хабар Аллаһ елшісіне ﷺ жетеді. Пайғамбар ﷺ одан: «Бұдан басқа мүлкің бар ма?», – деп сұрайды. Ол: «Жок», – дейді. Ол: «Кім оны менен сатып алады?», – дейді. Сонда оны Ну`айм ибн Абдулла әл-`Адауи 800 дирһамға сатып алады. Әлгі кісі түскен пұлды Аллаһ елшісіне ﷺ әпкеледі. Пайғамбар ﷺ оған пұлын қайтарып береді де: «Алдымен, өзіңе жұмсаудан баста! Егер артылып жатса, отбасыңа жұмса! Тағы артылып жатса, туысыңа жұмса! Егер туысыңнан да артылып жатса ғана төлейсің! Міне, осылай, осылай жұмса!», – деп айтқанын жеткізген¹.

4. Мал-мүліктің шариғат белгілеген түрден болуы.

5. Нисапқа толған мал-мүлікке бір жыл айналу. Жыл айналымы күн емес, ай күнтізбесі бойынша есептеледі. Әли (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(لَيْسَ فِي مَالٍ زَكَاةٌ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ)

«Бір жыл айналмаған мал-мүліктен зекет төленбейді», – дегенін жеткізген².

- Қолдағы мал-мүлік өсіп-өнуі үшін, шариғат бір жыл уақыт белгіледі.
- Ессіз адамның иелігіндегі мал-мүліктің жыл айналымы есі кірген күннен саналады.
- Сәби үшін кәмелетке толған күнінен басталады.
- Семіртіп сату үшін сатып алынған малдың жыл айналымы сатып алынған күнінен емес, семіртіп бастаған күнінен есептеледі.
- Бізде және шафиғи мен ханбали мазһабтарының көзқарасында нисабы толған мал-мүліктің зекетін алдын ала төлеуге болады. Әли (Аллаһ тағала оған разы болсын) Аббастың Аллаһ елшісінен ﷺ зекетті уақытынан бұрын төлеу үкімі жайында сұрағанда бұлай істеуіне рұқсат етілді³, – деп айтқан.
- Зекетті алдын ала төлеу мал-мүліктің нисапқа толуы және жыл барысында және жыл соңында нисаптың кемімеуі деген екі шартты қажет етеді.

¹ «Сахих Муслим»: 2/692.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/10. Дәрежесі: сахих.

³ Ахмад, Әбу Дәуд, Ибн Мажа және ат-Тирмизи жеткізді

Ескерту: Бұл шарт егін өнімдерінің зекетіне қатысты емес. Егіннен жылына қанша мәрте өнім алынса, сонша мәрте төленеді.

6. Мал-мүліктің өсіп-өніп тұруы. Яғни ақшаның құнды, малдың жайылымда болуы, ал тауар үшін сауда ниетінің болуы.

Зекетті дұрыс атқару шарттары

1. Ниет.

- Зекет парызын өтеу ниеті, негізінде, малдың пақырға берілуімен қатар жасалады.
- Мал иесіне малының зекетін пақырларға үлестіру үшін сенімді біреуді өкіл ретінде тағайындауына рұқсат етіледі. Мұндай жағдайда зекет ниетін мал иесінің ғана жасауы жеткілікті.

2. Кешіктірмей төленуі. Зекетті кешіктіру – мәкрұһ тахриман. Өйткені мұның кесірінен пақырдың мұқтаждығы созылады.

- Зекетті ертерек беруге рұқсат етіледі.

4. Зекетке мұтаж кісілерге ғана берілуі. Зекет алуға лайықты кісілерді Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

«Расында, садақалар пақырларға, міскіндерге, оны жинап үлестірушілерге, жүректері келісімге келгендерге, құлдарға, қарызға батқандарға, Аллаһ жолындағыларға және жолда қалғандарға ғана *беріледі*. Бұл – Аллаһтың парыз еткен үкімі. Сондай-ақ Аллаһ – бәрін білуші және өте дана», – деп¹ сегіз категорияға бөліп белгіледі.

5. Мұқтаждың иелігіне зекеттің нақты өтуі. Құран Кәрімдегі:

﴿وَاتُوا الزَّكَاةَ﴾

«**Және зекетті беріңдер!**»², – деген аяттың мағынасы *малдың зекет құқығына лайықты кісінің иелігіне өтуін* білдіреді.

- Бір пақырға бір нисап көлемінен артық зекет берілуі мәкрұһ.
- Қарызға батқан пақырға қарызын қайтара алатындай мөлшерде, тіпті нисаптан асса да беруге болады.

¹ «әт-Тәуба»: 60.

² «әл-Бақара» сүресі: 43

- Пақырды тамақтандыруы арқылы зекетін төлеуге ниет жасаған кісінің зекеті, сондай-ақ пақырға берген қарызының бір бөлігін кешіру арқылы зекет төлеуге ниет еткен кісінің зекеті жарамсыз саналады. Алайда пақырға берген қарызы шығарған зекетінің көлемін құраса, ондай қарызды кешіруімен атқарған зекеті дұрыс саналады. Зекет малын иеленген пақыр өзіне зекет берген кісіге қарыздар болып, қарызын толық не қиналмайтын көлемде қайтарып беруіне болады.

6. Зекеттің, ең алдымен, жергілікті пақырларға үлестірілуі.

- Зекетке басқа жердегі пақырлардан бұрын үміттеніп күтіп жүрген жергілікті пақырлар лайықтырақ.
- Егерде басқа жерде пақыр туыстары не олардан да мұқтажырақ пақырлар болса, онда оларға апаруға әбден болады. Өйткені Муаз (Аллаһ оған разы болсын) Йемендегі байлардан жиналған зекеттердің біразын Мәдинадағы мұқтажырақ пақырларға жіберген.
- Бұл себептерсіз зекетті басқа жақтағы пақырларға жіберу – мәкрүһ, бірақ зекеттің дұрыстығы жойылмайды.

7. Мал мен жемістерден төленетін зекет сипаты жөнінен орташа болуы. Егер зекет жинаушылар малдың ең жақсысын алса, мал иесі, ал жаманын алса, керісінше, пақыр зиян шегеді. Аллаһтың елшісі ﷺ Муазды (Аллаһ оған разы болсын) Йеменге жібергенде оған айтқан насихатының ішінде зекетке қатысты:

(فَيَاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ)

«Малдарының ең жақсысын алудан сақтан!», – деп ескерткен¹.

8. Адал мал-мүліктен төленуі.

- Берілетін зекет малының орнына құнын төлеуге болады. Жайылымдағы малдың құны зекет берілетін күні жергілікті жердегі мал бағасымен өлшенеді.
- Мал айдалада болса, сол далаға ең жақын қаладағы немесе ауылдағы малдың құнымен бағаланады.

Мемлекетке төленетін салық зекеттің орнын жаба ма?

- Салық мүлде зекеттің орнын жаппайды. Өйткені зекет – Аллаһ тағаланың мал нығметіне шүкір етіп, Оған жақындау үшін мұсылманға парыз етілген құлшылық. Ал салық дегеніміз – құлшылыққа ешқандай қатысы жоқ, адамның мойнына мемлекет тарапынан жүктелген таза материалдық бoryш.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 2/129.

- Зекет – Аллаһтан келген ақиқат және нисабы мен берілетін мөлшерін Аллаһ тағаланың өзі белгілеген. Ал салық адам шығарған заң тарапынан бекітілген азаматтық борыш және оның мөлшері үкімет тарапынан бекітілген.
- Зекет Аллаһ тағала белгілеген сегіз түрлі кісіге ғана үлестірілсе, салық мемлекеттің жалпы талаптарына жұмсалады.

Зекет парызын атқару нәтижесінде мұсылман Аллаһ тағалаға толық бойсұнуды үйреніп, дүние мен ақиреттің, молшылық пен таршылықтың парықтарын сезініп, айналасындағы мұқтажадарға, жесірлер мен жетімдерге қарайласуға ұмтылады.

ЕКІНШІ БӨЛІМ: ЗЕКЕТ ТӨЛЕНЕТІН МАЛ-МҮЛІК ТҮРЛЕРІ

Зекет төленетін мал-мүлік түрлері

1. Табиғи жайылымдағы мал.
2. Алтын мен күміс.
3. Сауда тауарлары.
4. Пайдалы қазбалар және қазына.
5. Егін өнімдері.

Табиғи жайылымдағы мал зекеті

Шариғатта төрт түлік мал ішінде зекеті төленуі парыз етіп бекітілген мал түрлеріне өрісті жерде жайылған түйе, сиыр және қой-ешкі жатады. Жабайы малдан зекет төленбейді. Ұй малы мен жабайы мал будандасуынан туған малдан зекет төлену, төленбеуі оның енесіне қатысты келеді. Енесі ұй малы болса, зекет төленеді. Ал жабайы болса, төленбейді.

Жайылымдағы мал зекетін парыз ететін шарттар

1. Нисапты құраған малдың бір жыл не одан көп уақыт өрісті жерде жайылуы.
 - Малдың өрісті жерде жайылу шарты Аллаһ елшісінің ﷺ:

(فِي كُلِّ سَائِمَةٍ إِبِلٍ فِي أَرْبَعِينَ بَنْتُ لَبُونٍ)

«Жайылымдағы түйелердің әр 40 басынан бір інгешік¹ беріледі», – деп айтқан² хадисіне негізделген.

- Нисапты құраған малға бір жыл айналу шарты Аллаһ елшісінің ﷺ:

(لَيْسَ فِي مَالٍ زَكَاةٌ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ)

«Бір жыл айналмаған мал-мүліктен зекет төленбейді», – деген¹ хадисімен бекіген.

¹ 2 жастан асқан ұрғашы түйе.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/12. Дәрежесі: хасан.

- Жайылымдағы малға қатысты нисап мал санының қой-ешкіде 40, сиырда 30 және түйеде 5 басты құрауымен жүзеге асады.

- Бізде және ханбалилерде жылдың көп бөлігін өрісті жерде жайылып, аз бөлігінде жемделген мал да осы үкімге кіреді. Өйткені суық не қар түскен аралықтарда малға жем бермеу мүмкін емес.

- Мал зекеті парыз болуы үшін жемдеу ісі жарты жылды не жылдың көп бөлігін құрамауы шарт. Өйткені жем беру көп шығынды құрайды. Шығын жүрген жерде пайданың мағынасы жүзеге аспайды. Сондықтан жемделген малдан *мал зекеті* төленбейді. Бұдан кейінгі зекеттің үкімі мал иесінің саудалық ниетіне байланысты өзгереді.

2. Жайылымға сүт беру, семіру және көбею мақсатында жіберілуі.

- Жайылымда жүк көтеруі және мінілуі үшін ұсталған малдан *мал зекеті* төленбейді. Әли (Аллаһ разы болсын) Пайғамбардың ﷺ:

(لَيْسَ فِي الْبَقَرِ الْعَوَامِلُ صَدَقَةً)

«Жұмысқа қолданылатын сиыр малынан зекет берілмейді», – деп айтқанын жеткізген².

- Мал жайылымда сауда үшін ұсталса, мал зекеті емес, *сауда зекеті* беріледі.
- Жыл барысында қожайынның саудалық мақсаты сүт алуға, семіртуге және көбейтуге өзгерсе, сол мезеттен алғашқы мақсатының жыл айналымы бұзылып, кейінгі мақсатының жыл айналымы басталады.

Түйе зекеті

Түйе малының нисабы мен одан берілетін зекет мөлшері Әбу Бәкірдің Бахрейнге әмір етіп жіберген Анасқа жазған хатында белгіленген. Онда:

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَالَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا رَسُولُهُ فَمَنْ سَأَلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطَهَا وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِ فِي أَرْبَعٍ وَعَشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ فَمَا دُونَهَا مِنَ الْغَنَمِ مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ إِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعَشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ فَفِيهَا بَنْتُ مَخَاضٍ أُثْنَى إِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَثَلَاثِينَ إِلَى خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ فَفِيهَا بَنْتُ لَبُونٍ أُثْنَى إِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَأَرْبَعِينَ إِلَى سِتِّينَ فَفِيهَا حِقَّةٌ طَرُوقَةُ الْجَمَلِ إِذَا بَلَغَتْ وَاحِدَةً وَسِتِّينَ إِلَى خَمْسٍ وَسَبْعِينَ فَفِيهَا جَذَعَةٌ إِذَا بَلَغَتْ يَئَنِي سِتًّا وَسَبْعِينَ إِلَى تِسْعِينَ فَفِيهَا بَنْتُ لَبُونٍ إِذَا بَلَغَتْ إِحْدَى وَتِسْعِينَ إِلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِيهَا حِقَّتَانِ طَرُوقَتَا الْجَمَلِ إِذَا زَادَتْ عَلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بَنْتُ لَبُونٍ وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ إِلَّا أَرْبَعٌ مِنَ الْإِبِلِ فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا إِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا مِنَ الْإِبِلِ فَفِيهَا شَاةٌ)

¹ «Сунан Әби Дәуд»: 2/10. Дәрежесі: сахих.

² Ибн Хажар әл-Асқолаани. «Булұғ әл-Муром мин Әдилла әл-Әхкаам»: 1/220. Әбу Дәуд және ад-Даракутный жеткізген. Дәрежесі: сахих.

«Бұл – Аллаһ елшісі ﷺ мұсылмандарға міндеттеген парыз садақа. Оны оған Аллаһ бұйырған. Қайбір мұсылманнан шарифат белгілеген мөлшерге сай зекет төлеуі талап етілсе, ол оны төлесін! Ал кімнен артық сұралса, 24 түйеден не одан азынан әр 5 бас түйеге 1 қойдан төлесін! Сосын мал басы 25 толса, 25-35 аралықтағы мал басынан 1 ұрғашы тайлақ (бір жастан асқаны) берсін! Кейін мал басы 36 толса, 36-45 аралықтағы мал басынан 1 інгешік (екі жастан асқаны) төлесін! Мал басы 46 толса, 46-60 аралықтағы мал басынан 1 інгенше (үш жастан асқаны) берсін! Мал басы 61 толса, 61-75 аралықтағы мал басынан 1 інген (төрт жастан асқаны) төлесін! Ал 76 толған кезде 76-90 мал басынан 2 інгешік берсін! Мал басы 91 толса, 91-120 аралықтағы мал басынан 2 інгенше төлесін! Ал 120 асқан түйе санынан әрбір 40 қырық түйеден 1 інгешік және әрбір 50 түйеден 1 інгенше берсін! Кімде түйе саны 4 ғана болса, оған зекет төлеу парыз емес. Егерде мал иесі нәпіл садақа берем десе, еркі біледі. Ал түйе саны 5 болса, одан төленетін зекет – 1 қой», – делінген¹.

Түйе зекетінің есебі:

- Түйе малының нисабы 5 басталады және одан кем түйеден зекет төлеу парыз емес.
- Түйе малынан берілетін зекет малдың ұрғашы болуы шарт.
- Берілетін қой-ешкінің 1 жастан асқаны беріледі.
- 5-120 аралықтағы мал басына жүретін зекет мөлшері:

Қолдағы түйе саны	Берілетін мал мөлшері
5	1 қой
10	2 қой
15	3 қой
20	4 қой
25-35	1 тайлақ
36-45	1 інгешік
46-60	1 інгенше
61-75	1 інген
76-90	2 інгешік
91-120	2 інгенше

- Түйе саны 120-дан асқанда төленетін 2 інгеншеге тағы бастапқы есептегі 5, 10, 15, 20, 25 түйеге берілетін мөлшер қосылады.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 2/118.

Қолдағы түйе саны	Берілетін мал мөлшері
120 + 5	2 інгенше + 1 қой
120 + 10	2 інгенше + 2 қой
120 + 15	2 інгенше + 3 қой
120 + 20	2 інгенше + 4 қой
120 + 25 (145-149)	2 інгенше + 1 тайлақ

- Түйе саны 150-ден асқанда 150-ге 3 інгенше және одан асқанынан төмендегідей есеппен беріледі:

Қолдағы түйе саны	Берілетін мал мөлшері
150 + 5	3 інгенше + 1 қой
150 + 10	3 інгенше + 2 қой
150 + 15	3 інгенше + 3 қой
150 + 20	3 інгенше + 4 қой
150 + 25	3 інгенше + 1 тайлақ
150 + 36	3 інгенше + 1 інгешік
150 + 46 (196-200)	4 інгенше

- Түйе саны 200-ден асқанда әрбір 50 түйеден бір інгенше беріледі. Мысалы 250-299 түйеден 5 інгенше, 300-349 түйеден 6 інгенше беріледі.

Сиыр зекеті

Әбу Уәилден жеткен риуаятта:

(عَنْ مُعَاذٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا وَجَّهَهُ إِلَى الْيَمَنِ أَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنَ الْبَقَرِ مِنْ كُلِّ ثَلَاثِينَ تَبِيعًا أَوْ تَبِيعَةً وَمِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ مُسِنَّةً)

«Пайғамбар ﷺ Муазды (Аллаһ оған разы болсын) Йеменге жібергенде оған сиыр малының әр 30 басынан 1 тайынша бұқа не 1 тана зекет алуын және әр 40 бастан 1 құнажын зекет алуын бұйырған», – делінген¹.

Сиыр малы зекетінің есебі:

- Сиыр малының зекет төленетін нисабы отыздан басталады.
- Отыздан аз сиырдан зекет төлеу парыз емес.

¹ «Сунан Әби Дәуд»: 2/13. Дәрежесі: сахих.

- Сиыр малы зекетінде ұрғашы малдың берілуі шарт емес.

Қолдағы сиыр малының саны	Берілетін зекет мөлшері
30-39	1 тайынша (бір жастан асқан)
40-59	1 құнажын (екі жастан асқан)

- Сиыр басы 60 жетпейінше 30 бен 40 үстіндегі малдан ешнәрсе төленбейді.

Қолдағы сиыр малының саны	Берілетін зекет мөлшері
60-69	2 тайынша
70-79	1 құнажын мен 1 тайынша
80-89	2 құнажын
90-99	3 тайынша
100-109	2 тайынша мен 1 құнажын

Қой мен ешкінің зекеті

Әбу Бәкірдің Бахрейнге әмір етіп жіберген Анасқа жазған хатында қой-ешкі зекеті төмендегідей белгіленген:

(وَفِي صَدَقَةِ الْعَمِّ إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ شَاةٍ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ إِلَى مِائَتَيْنِ شَاتَانِ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى مِائَتَيْنِ إِلَى ثَلَاثِ مِائَةٍ فَفِيهَا ثَلَاثٌ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلَاثِ مِائَةٍ فَفِي كُلِّ مِائَةٍ شَاةٍ فَإِذَا كَانَتْ سَائِمَةُ الرَّجُلِ نَاقِصَةً مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً وَاحِدَةً فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا)

«Жайылымдағы қой-ешкі зекетіне қатысты 40-120 мал басынан 1 қой беріледі. Мал басы 120-200 жетсе, 2 қой төленеді. Мал басы 200-300 жетсе, 3 қой беріледі. Мал басы 300 асқанда әрбір 100 қойдан 1 қой төленеді. Кімнің жайылымдағы қой малы 39 басты ғана құраса, зекет төлеуі парыз емес, тек егер иесі нәпіл садақа беруді қаласа, еркі біледі», – делінген¹.

Қой-ешкі зекетінің есебі

- Қой-ешкі зекеті үшін мал басының нисабы 40 толуы шарт.
- Мал басы 40 жетпеген қой-ешкіден зекет төлеу парыз емес.
- Қой-ешкі зекеті еркек-ұрғашысына қарамай беріле береді.
- Берілетін зекет малы 1 жасқа толыққырамаса да жарамды саналады. Алайда бір жасар болғаны жөн.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 2/118.

- Қой-ешкі аралас болған жағдайда қайсысының саны көп болса, зекет малы сонысынан беріледі. Екеуінің саны тең болған жағдайда қайсысынан берілуі иесінің еркінде.

Қолдағы қой-ешкі саны	Берілетін зекет мөлшері
40-120	1 қой
121-200	2 қой
201-300	3 қой

- Қой саны 300-ден асқанда әрбір 100 қойдан 1 қой зекет беріледі

Қолдағы қой-ешкі саны	Берілетін зекет мөлшері
301-399	3 қой
400-499	4 қой
500-599	5 қой

Жылқы зекеті

- Имам Әбу Ханифа мен Зуфардың көзқарасында еркек-ұрғашысы аралас жылқы жайылымда сүт беру, семіру және көбею мақсатында ұсталса, сондай-ақ оған бір жыл айналса, зекет беріледі. Алайда тек еркек не тек ұрғашы болса, одан зекет берілмейді. Әр жылқыға бір динар немесе сауда тауарлары секілді бар жылқысын ақшалай бағалап, әр екі жүз дирхамнан бес дирхам зекет береді. Ад-Даракутни жеткізген хабарда Омар Әбу Убайдаға (Аллаһ оларға разы болсын) жылқы зекетіне қатысты жазған хатында:

()

«Жылқы иелерін өз еріктеріне қой! Егер олар қаласа, әр жылқы үшін бір динар төлесін немесе барлығын ақшалай бағалап, әр екі жүз дирхамнан бес дирхам ал!»¹, – деп көрсетілген.

- Егер жылқы қолдан жем беріліп бағылса, сондай-ақ жүк тасымалдау, міну және соғыс үшін бағылса, одан зекет төленбейді.
- Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің көзқарасы бойынша жайылымдағы жылқы малынан зекет берілмейді. Жылқы зекетіне қатысты пәтуа Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің пікірімен берілген². Яғни сауда мақсатында жайылған жылқыдан ғана сауда зекеті төленеді. Екеуінің дәлелі: Әли (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(قَدْ عَفَوْتُ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ)

¹ «әл-Фикһ ал-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/1929

² Әбу Бәкір аз-Зубайди «әл-Жауһарату ан-Наййира ли Мухтасар әл-Қудуури»: 1/ 461.

«Жылқы мен құл үшін зекет төлеуді кешірдім», – деп айтқанын жеткізген¹.

Тармақты мәселелер:

1. Қашыр мен есектен, тіпті жайылымда болса да зекет төленбейді.
2. Малдың үлкендері қырылып қалып, құрамын тек жаңа туылған төл құраса, олардан бір жыл өтпейінше зекет берілмейді. Алайда олар үлкен малға аралас болса, нисапқа кіргізіліп, олардан зекет беріледі.
3. Нисабына бір жыл айналған мал қырылып қалса, иесінің мойнынан зекет парызы түседі. Алайда мал қожайынның селқостығынан қырылса не тұтынылса немесе сатылса, ол малдың зекеті мойнына қарыз болады.
4. Еркек-ұрғашысы аралас түйе малынан еркек мал зекетке берілмейді. Қой мен сиыр малынан ұрғашысын да еркегін де беруге болады. Жалпы, ұрғашы малдың абзал болуы, өйткені ол сүт береді және көбейеді. Нисап түгелімен еркек малдан құралған жағдайда ғана малдың барлық түрінен еркегін беруге рұқсат етіледі.
5. Арық, ақсақ, соқыр, кәрі, ауру мал зекетке жарамайды.
6. Жыл барысында туған төл, сондай-ақ сырттан сатып алынған, сыйланған және мұраланған мал саны нисапқа қосылып, зекет барлығынан төленеді.

¹ «Сунан ат-Тирмизи»: 3/16. Дәрежесі: сахих.

Егін өнімдерінің зекеті

Үкімі мен дәлелі

Жерге пайда табу мақсатымен егін егіп, өнім алған әрбір мұсылманға оның зекетін төлеу – парыз. Егістік пен бау-бақша өнімдерінен берілетін зекет *'ушр* – *العُشْرُ* деп аталады, яғни 10%.

- Жер иесі меншігіндегі жерді біреуге жалға берсе, зекет төлеу жалға алған кісіге жиған өнімінің ушрын төлеуі парыз.
- Біреудің жерін уақытша тегін пайдаланып, өнім жиған кісіге де зекет төлеу парыз.
- Кім біреуден егісті өнім алынбаған күйде сатып алса, сатып алған кісі өнім алған кезінде оның ушрын төлеуі парыз.
- Кім жерді өнім түскен соң сатып алса, оның зекетін төлеу сатушыға парыз.
- Бірлесіп істеген егістікте егілген дән қожайындыкі болса, зекетті қожайын төлейді. Дән жұмысшыныкі болса, зекетті екеуі бөліп төлейді.
- Өнім жиналған соң сатылып не тұтынылып қойылса, оның зекеті қожайынның мойнына қарыз болып қала береді. Осы қарызбен өмірден озса, артында қалған мал-мүлкінен алынып, тиісті кісіге беріледі.

Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾

«Ол – сондай Аллаһ, аспалы және аспасыз бақшаларды, құрма ағаштарын, әртүрлі жемісті өсімдіктерді, бір-біріне ұқсайтын әрі ұқсамайтын зәйтүн және анар ағаштарын өсіріп шығарды. Жемістерін берген кезде олардан жеңдер және өнім жиған күні оның тиісті үлесін беріндер! Сондай-ақ ысырап етпеңдер! Өйткені Раббыларың ысырап етушілерді жақсы көрмейді», – деген. Бұл аяттағы «өнім жиған күні оның тиісті үлесін беріндер» сөзін Ибн Аббас: «зекетін», – деп түсіндірген. Тағы бір сөзінде: «он пайызын, бес пайызын», – деп айтқан.

Зекет төленетін егін өнімінің түрлері

- Имам Әбу Ханифаның көзқарасы бойынша өнім мейлі сақталуға жарамды болсын, мейлі жарамсыз болсын, бәрібір, одан зекет беріледі. *Сақталуға жарамды өнімге* бидай, арпа, тары секілді дәндер, ал *сақталуға жарамсыз өнімге* жемістер мен көкөніс түрлері жатады. Пәтуа осы көзқараспен берілген.

¹ «әл-Әнғам» сүресі: 141

Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾

«Ей, иман келтіргендер, кәсіптеріңнен тапқан таза нәрселеріңнен және Біздің сендерге жерден шығарып берген нәрселерден жұмсандар!»¹, – деген.

Сәлим ибн Абдулла әкесінен (Аллаһ оған разы болсын) Пайғамбардың ﷺ:

﴿فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُسْرُ وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُسْرِ﴾

«Жаңбыр суымен, жердегі су көздерімен және тасқын суымен суарылған өнімнің он пайызы, ал қолмен су тасып суарылған өнімнің бес пайызы төленеді», – деп айтқанын жеткізген².

• Ал Әбу Юсуп пен Мұхаммедтың көзқарасында сақталуға жарамсыз болғандықтан, мейіз бен кептірілген құрманы айтпағанда, жеміс мен көкөністен зекет төленбейді. `Амру ибн Шу`айб – әкесінен – атасынан (Аллаһ оған разы болсын):

﴿إِنَّمَا سَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ فِي هَذِهِ الْخُمْسَةِ فِي الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالتَّمْرِ وَالزَّيْتِ وَالذَّرَةِ﴾

«Аллаһ елшісі ﷺ зекетті бес нәрседен: бидайдан, арпадан, кептірілген құрмадан, мейізден және жүгеріден берілуін ғана заңға енгізген», – деп айтқанын жеткізген³.

Жердің түрлері

Жер *'ушрия* және *харажия* болып екіге бөлінеді. *'Ушрия* деп, пайда табу мақсатымен мұсылман пайдаланып жатқан жерді айтады. Бұл жерлерден алынған өнімнің он пайызы төленеді. Оларға мынадай жерлер кіреді:

1. Барлық араб жерлері. Аллаһтың елшісі ﷺ және одан кейінгі әділетті халифалар (Аллаһ оларға разы болсын) араб жерлері үшін салық салмаған.
2. Халқы өз еркімен ислам дінін қабылдаған елдердің жерлері. Бұлар ислам жерлері саналады.
3. Ислам дұшпандарынан жеңіп алынған және жеңіске жеткен мұсылмандардың иелігіне үлестірілген жерлер.
4. Мұсылман адам жандандырған және мұсылманның иелігіндегі сумен суарылған жерлер. Егер салық салынған жердегі сумен суарылса, *'ушрия* үкімінен шығады.

Харажия деп, салық салынған жерді айтады. Бұған төмендегі жерлер кіреді:

¹ «әл-Бақара» сүресі: 267.

² «Сахих әл-Бухари»: 2/126.

³ «Сунан Ибн Мажа»: 1/580. Дәрежесі: өте әлсіз.

1. Кәпірлерден жеңіп алынған, сондай-ақ исламды қабылдамай өз діндерін ұстауларына мұрсат берілген жергілікті тұрғындардың иелігіне қалдырылған жерлер. Кәпірлер бұл жерлер үшін мұсылмандардың қаржы мекемесіне жер салығын төлейді.
2. Зимми¹ адам құнарландырған жер.
3. Салық салынған жердің суымен суарылатын мұсылманның жері.
4. Мұсылмандар басшысының ислам дұшпандарынан олжалап зимми кісіге бөліп берген жері.

‘Ушрды парыз ететін шарттар

1. Өнім алынатын жердің ‘ушрия үкімінде болуы.
2. Өнімнің алынуы. Өйткені төленетін зекет – осы өнімнің он пайызы.
3. Өнім алудағы мақсат жерді тыңайту.
 - Отын, қамыс, пішен және үй бақшасы жерді тыңайту мақсатын көздемеуі себепті олардан зекет берілмейді.
4. Өнім шығарған жер жаңбыр суымен, жердегі су көздерімен немесе тасқын суымен суарылуы.
 - Шелекпен немесе бөшкемен су тасып, қолмен суарылған жердің өнімінен он емес, бес пайызы беріледі. Бұл өзгешелік *«Жаңбыр суымен, жердегі су көздерімен және тасқын суымен суарылған өнімнің он пайызы, ал қолмен су тасып суарылған өнімнің бес пайызы төленеді»*, – деген² хадиске негізделген.
 - Жарты жыл жердегі су көздерімен және жарты жыл қолмен суарылған жерден жиналған өнімнің бес пайызы беріледі.
 - Егін егілетін жерге жұмсалған шығын ескеріледі. Зекет есебіне кірісер алдын жалпы өнімнің үштен бірі алып тасталады. Сосын қалған бөлігінен он пайызы төленеді. Бұл көзқарас Ибн әл-Арабидың «Тирмизидің шархындағы» Пайғамбардың ﷺ:

()

«Үштен бірін не төрттен бірін алып тастаңдар!», – деген хадисін алға тартқан сөзіне негізделген. Төрт мәзһабтағы амал да осыған саяды.

- Сақталуға бейімді өнімде дәнді дақылдардың зекеті әдетте кебегінен тазартылған соң, ал жүзім, құрма, өрік секілді жемістердің зекеті кептірілген соң алынады.

Біздің мәзһабта егін өнімдері зекетінің дұрыстығы қажет етпейтін шарттар

1. Толық бір жылдың айналуы. Ушрдың төленуі өнімнің алынуына тәуелді. Ал жер жылына бірнеше рет өнім беруі мүмкін.
2. Нисап.

¹ Зимми дегеніміз – мұсылмандармен соғыспауға және мұсылмандарға қарсы көмек көрсетпеуге серттесіп, жер салығы мен жан салығын төлеуші кәпірлер.

² «Сахих әл-Бухари»: 2/126.

- Имам Әбу Ханифаның көзқарасында егістік өнімі аз болсын, көп болсын, бәрібір, пақырлардың жағдайы артық көріліп, он пайызы төленеді. Өйткені Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ﴾

«Ей, иман келтіргендер, кәсіптеріңнен тапқан таза нәрселеріңнен және Біздің сендерге жерден шығарып берген нәрселерден жұмсандар!»¹, – деген.

- Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің көзқарасы бойынша нисаптың толуы шарт. Оларда егістік нисабының көлемі бес уаск². Жәбир ибн Абдулла (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

﴿لَيْسَ فِيهَا دُونَ خُمْسَةِ أَوْسُقٍ مِنَ التَّمْرِ صَدَقَةٌ﴾

«5 уасқтан аз кептірілген құрмадан зекет төленбейді», – дегенін жеткізген³.

3. Ақыл-естілік пен балиғатқа толу. Қамқоршысы төлейді.

4. Жер өнім алушы кісінің меншігі болуы.

- Жерді пайда табу мақсатымен жалдаған кісі өнімін жиған кезде зекетін төлеуі – парыз.

- Егін егілген жерді әлі өнім бермеген күйде сатып алған кісі, жер оның мүлкіне айналуымен, өнім жиған кезде оның он пайызын төлейді.

5. Өнімнің тек сақталуға жарамды түрден болуы.

- Имам Әбу Ханифаның көзқарасы бойынша жеміс пен көкөністен де төленеді. Өйткені Аллаһ тағаланың:

﴿ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ﴾

«Ей, иман келтіргендер, кәсіптеріңнен тапқан таза нәрселеріңнен және Біздің сендерге жерден шығарып берген нәрселерден жұмсандар!»⁴, – деген сөзі сақталуға жарамды дәнді дақылдардарды ғана жекелемей, жерден шыққан өнімнің барлығын жалпылап тұр.

- Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің пікірінде сақталуға жарамсыз өнімдерден зекет төленбейді. Иса ибн Толхадан жеткен риуаятта:

¹ «әл-Бақара» сүресі: 267

² 5 уаск = 653 кг.

³ «Сахих Муслим»: 2/675.

⁴ «әл-Бақара» сүресі: 267

(عَنْ مُعَاذٍ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُهُ عَنْ الْخَضِرَاوَاتِ وَهِيَ الْبُقُولُ فَقَالَ لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ قَالَ أَبُو عِيسَى إِسْنَادُ هَذَا الْحَدِيثِ لَيْسَ بِصَحِيحٍ وَلَيْسَ يَصِحُّ فِي هَذَا الْبَابِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْءٌ)

«Муаз (Аллаһ оған разы болсын) Пайғамбарға ﷺ жазған хатында көкөністердің зекеті турасында сұраған. Аллаһ елшісі ﷺ: «Олардан зекет төленбейді», – деген¹.

6. Қарыздың болмауы.

Бал зекеті

- Бізде және ханбали мазһабтарының көзқарасында балдан да зекет беріледі. Бал зекетіне егін өнімдері зекетінің үкімі жүреді.
- Бал зекеті үшін нисаптың толуы, бір жыл айналуы шарт емес. Өнім аз болсын, көп болсын, он пайызы беріледі. Абдулла ибн Амру (Аллаһ оған разы болсын):

(عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ أَخَذَ مِنَ الْعَسَلِ الْعَشْرَ)

«Пайғамбар ﷺ балдан `ушр алған», – деген².

¹ Ибн әл-Әсиір. «Жаами әл-Усуул фи Әхаадиис ар-Росуул»: 4/618. ат-Тирмизи риуаят еткен. Дәрежесі: ат-Тирмизи: «Бұл хадистің тізбегі сахих емес. Негізінде, бұл мәселеде Пайғамбардан (соллаллоһу алайһи уа саллам) жеткен сахих хадис жоқ», – деп түсіндірген.

² «Сунан Ибн Мажа»: 1/584. Дәрежесі: хасан сахих.

Алтын мен күміс зекеті

Алтын мен күміс өте бағалы металл болғандықтан, ешқашан құндарын еш жоймайды, керісінше бастапқы құны жылдар өтуімен өсіп отырады. Қазақ халқының да алтын-күмістің қадірін біле білгені «Алтынмен аптап, күміспен күштеп» деген тұрақты сөз тіркесінен барша жұртқа белгілі.

Қайсыбір мұсылман жинағын алтын мен күмістің құймалары не шақалары не зергерлік бұйымдар түрінде сақтап жүрген болса, нисабы толуымен және оған 1 жыл айналуымен шариғат белгілеген зекетін төлеуі парыз. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ {34} يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ {35}﴾

«Ей, Мұхаммед! Алтын мен күмісті қазына етіп жинап, оны Аллаһ жолында жұмсамаушыларды қинаушы азаппен сүйіншіле! Қазыналары жәһаннам отына қыздырылған күні: «Бұл – өздерің үшін жиған қазыналарың. Енді, жиған нәрселеріңнің дәмін татындар!», – делініп, онымен олардың маңдайлары, жамбастары және арқалары күйдіріледі»¹, – деген.

Алтын мен күмістен жасалған зергерлік бұйымдардың зекетіне қатысты келесі хадис дәлелге алынған. Үмму Салама (Аллаһ оған разы болсын):

(كُنْتُ أَلْبَسُ أَوْضَاحًا مِنْ ذَهَبٍ فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكُنْزُ هُوَ ؟ فَقَالَ : مَا بَلَغَ أَنْ تُؤَدَّى زَكَاتُهُ فَرَكِّي فَلَيْسَ بِكُنْزٍ)

«Мен күмістен жасалған әшекейлерді тағынатынмын. Бірде: «Ей, Аллаһтың елшісі! Мұным қазына жиғаным ба?», – деп сұрадым. Ол ﷺ: *«Зекет төленетін көлемге жетіп, зекеті берілсе, қазына жиғанға жатпайды»*, – деді деп айтқан².

Алтынның нисабы және берілетін мөлшері

- Шариғат алтынның нисабын 20 мысқал не 20 динар етіп тағайындаған. 1 динардың салмағы – 1 мысқал. Динар мен мысқалға қатысты өлшем бірлігі Ирак пен Хижазда әртүрлі болғандықтан, бізде ирактық 1 мысқал дегеніміз – 5 гр. Ал басқа мәзһабтарда 1 мысқал дегеніміз – 4,186 гр. Осы есеппен бізде 20 мысқалдың салмағы 100 гр. Ал басқаларда 20 мысқалдың салмағы 83,72 гр. Алайда бүгінгі

¹ «әт-Тәуба» сүресі: 34,35.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/4. Дәрежесі: хасан.

күні ислам әлемінде сақтық шарасы тұрғысынан осы екі көрсеткіштің ортасы ұсталады. Сонда 1 мысқал дегеніміз – 4,25гр, ал 20 мысқал не 20 динар – шамамен 85 гр болады.

- Нисапқа (85 гр) толған алтыннан 2,5 пайызы беріледі. Бұл мөлшер 2,125 гр алтынды құрайды.

- 85 грамнан аз алтыннан зекет төленбейді. Әли (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(لَيْسَ عَلَيْكَ شَيْءٌ - يَعْنِي فِي الذَّهَبِ - حَتَّى يَكُونَ لَكَ عِشْرُونَ دِينَارًا فَإِذَا كَانَ لَكَ عِشْرُونَ دِينَارًا وَحَالَ عَلَيْهَا الْحَوْلُ فَفِيهَا نِصْفُ دِينَارٍ فَمَا زَادَ فَحِسَابُ ذَلِكَ)

«Сенде 20 динар пайда болмайынша, ешнәрсе төлемейсің. Ал 20 динар пайда болған жағадайда және оған бір жыл айналса, одан жарты динар төленеді», – деп айтқанын жеткізген¹.

Күмістің нисабы және берілетін мөлшері

- Күмістің нисабы – 200 дирхам. Бізде 1 дирхам дегеніміз – шамамен 3,5 гр. Ал басқа мәһабтарда – 3,208 гр. Осы есеппен бізде 200 дирхам – 700 гр, ал басқаларда – 641,6 гр болады. Бүгінгі күні ислам әлемінде сақтық шарасы тұрғысынан осы екі көрсеткіштің ортасы алынады. Сонда 1 дирхам дегеніміз – 2,975 гр, ал 200 дирхамымыз – шамамен 595 гр болады.

- Нисапқа (595 гр) толған күмістен де 2,5 пайызы төленеді. Ол мөлшер 14,875 гр күмісті құрайды. Әли (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(فَإِذَا كَانَتْ لَكَ مِائَتَا دِرْهَمٍ وَحَالَ عَلَيْهَا الْحَوْلُ فَفِيهَا خُمُسَةُ دِرْهَمٍ)

«Егерде сенде 200 дирхам болса және оған бір жыл айналса, одан бес дирхам төленеді», – деп айтқанын жеткізген².

- 595 грамнан кем күмістен зекет төленбейді. Жәбир ибн Абдулла (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(لَيْسَ فِيمَا دُونَ خُمُسِ أَوَاقٍ مِنَ الْوَرَقِ صَدَقَةٌ)

«200 дирхамнан аз күмістен зекет төленбейді», – дегенін жеткізген³.

¹ «Сунан Әби Дәуд»: 2/10. Дәрежесі: сахих.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/10. Дәрежесі: сахих.

³ «Сахих Муслим»: 2/675.

- Негізінде, алтын мен күміс зекетінде есепке алынатын нәрсе әрқайсысының жеке салмағы. Яғни алтын да күміс те жеке-жеке өлшеніп, әрқайсысының зекеті салмақ жүзінде бөлек шығарылады.
- Сондай-ақ алтын мен күмістің зекеттерін бір-біріне қосып есептеп берсе де болады. Мұндай жағдайда зекет салмақпен емес, екеуінің жалпы құнынан, яғни ақша зекеті секілді беріледі.
- Алтын мен күмістің жеке-жеке өлшегендегі салмақтары нисапқа жетпесе, екеуін қосады, сөйтіп зекет жалпы құннан беріледі. Ал екеуінің салмағы жеке-жеке өлшегенде нисапқа толса, екеуінің зекеттері жеке-жеке төленеді.
- Құрамына алтын мен күміс еріп қосылған қорытпаға қатысты үкімге келсек, алтыны нисапқа толса және көп болса, алтыннан беріледі. Ал нисапқа толғаны күміс болса және алтыннан көп болса, зекет күміспен есептеледі.
- Күміс пен мыс еріп қосылған қорытпаның құрамында мыстан гөрі күміс көп болса, зат толығымен күміс саналып, зекет беріледі. Мысы көп болса, онда қорытпаға құны нисапқа толуымен және сауда ниеті болуымен сауда тауарының зекеті жүреді.
- Жеке өлшенген алтынның немесе күмістің нисабын толтыру үшін, бірін-біріне қосқандай тауарлардың да ақшалай құны оларға қосылады. Зекет олардың салмақтарынан емес, жалпы құндарынан есептеп төленеді. Мысалы, бір кісіді 100 дирхам және құны 100 дирхам болатын 5 мысқал болса, жеке түрде екеуінің салмағы нисапқа толмайды. Алайда бір-біріне қосса, нисап шығады. $100 \text{ дирхам} + 5 \text{ мысқал} = 100 \text{ дирхам} + 100 \text{ дирхам} = 200 \text{ дирхам}$. Екеуінің жалпы құны 200 дирхамнан 5 дирхам зекет беріледі.
- Алтын мен күмістің көлемі шарифат белгілеген нисап көрсеткішінен асқан жағдайда нисап үстіндегі сан алтында 4 динарға, күмісте 40 дирхамға толмайынша берілетін мөлшер өзгермейді. Нисаптың үсті 4 динарға не 40 дирхамға толған жағдайда ғана нисап үстіндегі 4 динардан не 40 дирхамнан 1 дирхам төленеді. Бұл – Хасан әл-Басри, аш-Ша`би, Макхуул, Саиид ибн әл-Мусаййиб, әл-Әузаа`и, `Ато, аз-Зуһри, `Амру ибн Динаар, Әбу Ханифа секілді ғұламалардың пікірлері¹. Олар Омардың Әбу Муса әл-Аш`ариға (Аллаһ оларға разы болсын) жазған хатында:

(فَمَا زَادَ عَلَى الْمِائَتَيْنِ فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمٌ)

«200 дирхамнан асқан әрбір 40 дирхамнан 1 дирхам төленеді», – делінген² хабарды дәлелге алған.

- Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің пікірі

¹ Уалиуддин ат-Тибризи. «Мишкат әл-Масообиһ ма`а шархиһи Мир`аат әл-Мафаатиһх»: 6/ 279.

² Алауддин әл-Бурһан әл-Фаури. «Канз әл-`Уммаал фи Сунан әл-Әқаал уа әл-Әф`аал»: 6/541. Ат-Тобароони риуаят еткен.

«Нисаптан артқаны да сол есеппен жүреді», – деген¹ хадиске негізделген.

Мысал: 240 дирхамнан зекет былай беріледі: $200 + 40 = 5 + 1 = 6$ дирхам зекет беріледі. Ал 239 дирхам болса, 5 дирхам беріледі. Ал Әбу Юсуп пен Мұхаммедте 239 дирхамнан 5,975 дирхам төленеді.

Асыл металдардан жасалған зергерлік бұйымдардың зекеті

- Басқа мәзһабтарда алтын мен күмістен жасалған зергерлік бұйымдардан зекет саудаға қатысса ғана беріледі. Әйел кісілердің әдеттегі әшкейлерінен зекет төлеу парыз емес. Бұл көзқарас Ибн Омардан, Жәбирден, Айшадан, Ибн Аббастан, Анастан, Асмадан, сондай-ақ әл-Қоосимнан, аш-Ша`биден, Қатададан, Мухаммад ибн Әлиден, `Амродан, Әби `Убайдтан, Исхақтан және Әбу Сәурден риуаят етілген.

Дәлелдері: Абдрахман ибн әл-Қоосим әкесінен:

(أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ تَلِي بَنَاتِ أَخِيهَا يَتَامَى فِي حَجَرِهَا لَهْنِ الْحَلِيِّ فَلَا تُخْرِجُ مِنْ حُلِيِّهِنَّ الزَّكَاةَ)

«Пайғамбардың ﷺ жұбайы Айша (Аллаһ оған разы болсын) өз үйінде ағасының жетім қыздарына қамқорлық қылатын. Олардың қолдарында әшкейлер болатын. Айша олардың әшкейлерінен зекет шығармайтын», – деп жеткізген².

- Ал бізде мақсат мейлі сауда, мейлі әшкей болсын, бәрібір, егер нисапқа толса, зергерлік бұйымдардан да зекет төленеді. Өйткені алтын мен күміс жаратылысынан сауда көзіне айналған және әйел кісілер үшін әшкей болса да әрдайым өсіп-өніп тұратын мал саналады. Шафиғилердің жаңа фикһында да осы пікірге қосылатын риуаят бар. Бұл пікір Омар ибн әл-Хоттобтан, Ибн Омардан, Ибн Аббастан, Абдулла ибн `Амру ибн әл-`Аастан, Әбу Муса әл-Әш`аридан, Са`иид ибн Жубайрдан, сондай-ақ Атодан, Тоуустан, Ибн Миһраннан, Мужаһидтен, Жәбир ибн Зайдтан, Умар ибн Абдулазизден, аз-Зуһриден және Ибн Хабибтен риуаят етілген.

Дәлелдері: Айша анамыздан (Аллаһ оларға разы болсын):

(دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَى فِي يَدَي فَتَحَاتٍ مِنْ وَرَقٍ فَقَالَ : مَا هَذَا يَا عَائِشَةُ ؟. فَقُلْتُ : صَنَعْتُهِنَّ أَتَزَيْنُ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ : أَتُؤَدِّينَ زَكَاتَهُنَّ. قُلْتُ : لَا أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ. قَالَ : هُوَ حَسْبُكَ مِنَ النَّارِ)

¹ «Сунан Әби Дәуд»: 2/10. Дәрежесі: хасан.

² Мәлик. «Муатто»: 2/352. Дәрежесі: сахих.

«Аллаһ елшісі ﷺ маған келгенде қолыма таққан тассыз күміс сақиналарды көрді. Пайғамбар ﷺ: «Ей, Айша, мыналарың не?», – деді. Мен: «Ей, Аллаһтың елшісі, сіз үшін әсемденіп тағып алдым», – дедім. Аллаһтың елшісі ﷺ: «Олардың зекетін бересің бе?», – деді. Мен: «Жоқ не Аллаһтың қалағанынша», – дедім. Пайғамбар ﷺ: «Бұл саған от үшін жеткілікті!», – деді деп риуаят еткен¹.

Амру ибн Шуайб әкесінен – атасынан (Аллаһ оларға разы болсын):

أَنَّ امْرَأَةً أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهَا ابْنَةٌ لَهَا وَفِي يَدِ ابْنَتِهَا مَسَكَتَانِ غَلِيظَتَانِ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ لَهَا : أَعْطَيْنَ زَكَاةَ هَذَا. قَالَتْ : لَا. قَالَ : أَيْسُرُكَ أَنْ يُسَوِّرَكَ اللَّهُ بِهِمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَوَارَيْنِ مِنْ نَارٍ. قَالَ : فَخَلَعْتُهُمَا فَأَلْقَيْتُهُمَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَتْ : هُمَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَلِرَسُولِهِ

«Аллаһ елшісіне ﷺ қасына қызын ерткен бір әйел келген еді. Қызының қолында екі үлкен алтын білезік бар тұғын. Пайғамбар ﷺ одан: «Мыналардың зекетін бересің бе?», – деп сұрады. Қыз: «Жоқ», – деп жауап берді. Аллаһтың елшісі ﷺ: «Қиямет күні Аллаһ ол екеуінің орнына саған оттан жасалған екі білезікті тағуын қалайсың ба?», – деді. Қыз сөзге келмей білезіктерін шешіп, Пайғамбарға ﷺ қарай тастады да: «Бұл екеуі Аллаһ тағалаға және Оның елшісіне ﷺ», – деді деп риуаят еткен².

- Алмас, лағыл, изумруд, сапфир, табиғи інжу, александрит секілді бағалы тастар, ай тасы, аквамарин, аметист, берилл, гранат, көгілдір ақық, гиоцинт, тау хрусталі, жадеит, морион, опал, топаз, турмалин, хризоберилл, хризолит, хризопраз, шпинель, циркон, цитрин, хромдиопсид, қолдан өсірілген інжу секілді жартылай бағалы тастар, сондай-ақ авантюрин, агат, малахит, янтарь, маржан, лазурит, нефрит, родонит, сердолик, кровавик, яшма және басқа да жарқырауық әшекейлік тастар сауда айналымында болса, сауда зекеті жүреді. Ал бұлардың кез келгені әшекей үшін ұсталса, қандай қымбат болсын, зекет төленбейді. Аллаһтың елшісі ﷺ:

لَيْسَ فِي حَجَرٍ زَكَاةٌ إِلَّا مَا كَانَ لِتِجَارَةٍ مِنْ جَوْهَرٍ ، وَلَا يَأْقُوتٌ وَلَا لَوْلُؤٌ وَلَا غَيْرُهُ إِلَّا الذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ

«Алтын мен күмістен басқа бағалы тастарға гауһар болсын, жақұт болсын, інжу болсын, одан басқасы болсын, мүлде зекет төленбейді. Тек саудаға қатысса ғана төленеді», – деген³.

¹ «Сунан Әби Дәуд»: 2/4. Дәрежесі: сахих.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/4. Дәрежесі: хасан.

³ әл-Байһаки. «ас-Сунан әл-Кубро»: 4/146. Дәрежесі: маукуф. Тізбегі сахабаға келіп тоқтаған.

Ақша мен құнды қағаздар зекеті

Ақша зекеті

- Ақша нисабы алтынға шағылып шамаланады. Себебі әр нәрсенің бағасы қымбаттаған заманда пақырлардың тіршілік қажеттіліктерін жеңілдету мақсаты алға қойылады. Сондай-ақ алтынның нисабы жайылымдағы малдардың нисабына сай келеді әрі Пайғамбарымыздың ﷺ кезінде Меккеде де ақша түрі *мысқал*, яғни *алтыннан соғылған динар* болған.

- Ақшадан төленетін зекеттің мөлшері алтын мен күмістегідей – 2,5 пайыз. Егер мұсылманның иелігінде жыл өтуімен кемімеген 85 г алтынның құнына тең ақша болса, оның 2,5 пайызын төлейді. Мысалы: 999 сынамадағы 1 г алтын 8000 теңге болса, 85 г алтын 680000 теңгені құрайды. Оның 2,5 пайызы – 17000 теңге.

- Мұсылманның қолындағы ақша құны алтын мен күміске шағылғанда нисапты құрамаса не нисапқа бір жыл айналмаса не қарыз бен тіршілік қажеттіліктері нисапты кемітсе, одан зекет төлеу парыз емес.

- Зекет берілетін күні ақшаның нисап мөлшері әр елде сол күнгі алтынның немесе күмістің жергілікті айырбас бағамымен өлшенеді. Өйткені айырбас бағамы әлем бойынша тұрақты емес, әрдайым өзгеріп отырады. Шарифат тағайындаған нисап ақша құнының өзгеруіне сай еш өзгермейді.

Құнды қағаздар

Құнды қағаздарға акциялар, вексельдер және т.б. жатады.

- *Акция* дегеніміз – белгілі бір тұлғаның акционерлік қоғамның капиталына ақша қосқанын айғақтайтын, акционерлік қоғам шығаратын құнды қағаз. Олар сауда жолымен айналуға бейім, құндары бірдей және бір-бірінен бөлінбейтін құжаттар. Ол қағаз акционерлерге сол акционерлік бірлестіктің ісін жүргізуге және одан дивиденд алуға құқық береді. Сондай-ақ бірлестік тараған жағдайда олар мүліктен үлес алу құқығына да ие. Дивиденд ақшамен не құнды қағазбен беріледі. Оларды әртүрлі құнға ие етіп шығаруға болмайды. Акцияның атаулы құны оның саудалық құнынан да, шынайы құнынан да өзгеше болады. Атаулы құн дегеніміз – шыққан акцияда заң тарапынан белгіленген құн. *Саудалық құн* дегеніміз – акцияның нарықтағы немесе биржадағы құны. Бұл құн ұсыныс пен сұранысқа қатысты, сондай-ақ нарық жағдайы мен бірлестіктің даңқына байланысты өзгеріп отырады. *Шынайы құн* дегеніміз – бірлестік тараған кездегі акцияның мүліктік құны.

- *Вексель* дегеніміз – алған қарыз ақшаны белгілі мерзімде төлеуге берілетін міндеттеме қағаз. Вексельдің акцияға ұқсас тұсы – екеуінің де атаулы құны бар және екеуі де саудалық жолмен айналуға бейім. Акция мен вексель арасындағы негізгі өзгешелік, акция – акционерлік бірлестіктегі дивиденд, анығырақ айтқанда, акцияның иесі – бірлестіктегі серіктестің бірі. Ал вексель болса, ол қожайыны

тарапынан бірлестікке берілген қарыз. Акцияның қожайыны акционерлік бірлестік пайда тапқанда ғана, ал вексельдің қожайыны бірлестік пайда тапса да, таппаса да жыл сайын тұрақты пайда көреді.

- Шариғат бойынша акциямен жұмыс жасауға болады. Өйткені акционерлер бірлестіктің серіктестері және олар бірлестік пайда тапса ғана пайда көреді.

- Ал вексельге шариғат тиым салады. Өйткені вексель қожайындары бірлестік пайда тапсын, таппасын, бәрібір, жыл сайын өсімқорлық жолмен тұрақты пайда көреді.

Акция мен вексельге қатысты зекет үкім

- Акция зекеті сауда тауарларының зекеті секілді, жыл аяғында акциялар мен түскен пайдаларының жалпы құнынан 2,5 пайызы төленеді.

- Харам саналуына қарамастан вексельден де зекет төленеді. Өйткені вексель қожайыны тарапынан берілген қарызды білдіреді де оған қарыздағы малдың үкімі жүреді. Вексельдің қожайыны бірлестік пайда тапса да, таппаса да жыл сайын тұрақты пайда көргендіктен, зекеті әр жылы төленеді. Бұл мәликилерден басқа көпшілік фақиһтердің көзқарасына негізделеді¹.

- Харам үкіміндегі ұрланған, тоналған, пара, құмар ойынан ұтып алынған, өсім жолымен табылған, алдау-арбау жолымен табылған мал-мүліктерден зекет төленбейді, оларды өз қожайындарына қайтару – парыз.

¹ Уаһба аз-Зухайли. «әл-Фикһ әл-Ислами уа Әдиллатуһу»: 3/1835.

Жер қойнауындағы қазба байлықтың зекеті

Анықтамасы

Қазба байлыққа фикһ терминологиясында الرِّكَازُ деп айтылады. *Қазба байлық* ұғымы өз ішіне الْمَعَادِنُ және الْكَنْزُ деген ұғымдарды қамтиды.

الْمَعَادِنُ лексикада *бір нәрсенің мол жер, қайнар көзі* дегенді білдіреді. Ал шариғатта Аллаһ тағала жермен қоса жаратқан, құны болғандығы үшін жер астынан қазылып алынуды қажет еткен *пайдалы қазбаларға, рудаға* айтылады.

الْكَنْزُ (қазына, көмбе) ұғымы *жерге адамның қолымен жасырылып көмілген темір, мыс, қорғасын, жез, қола, мрамор, әртүрлі металдардан жасалған ыдыс-аяқтар секілді т.б. байлықтарды* білдіреді.

Қазба байлықтың түрлері

1. Алтын, күміс, қола, мыс, қорғасын, мырыш, темір секілді отқа балқып, қалыпқа құйылуға бейім қатты заттар.
2. Гипс және әк секілді отқа балқымайтын қатты заттар.
3. Су, сынап, мұнай секілді сұйық заттар.

Нисабы мен берілетін мөлшері

1. Рудаларға бестен бір мөлшерде зекет салынады. Қазба байлық үшін нисап нормасы жүрмейді. Мөлшері көп болсын, аз болсын, бестен бірі төленеді.

- Хоражиия не ушрия үкіміндегі жерлердің қайсыбірінен алтын, күміс, мыс, қорғасын секілді отқа балқып, қалыпқа құйылатын руда түрлері табылса, ғұламаларымыздың пікірінде жалпы көлемнің бестен бірі шығарылады. Бұл үкім *хумс* деп аталады. Мысалы, 1000 кг алтын табылса, оның 200кг мұсылмандардың қаржы үйіне өткізіліп, қалған 800 кг тапқан кісіде қалдырылады.

- Имам аш-Шафиғидің көзқарасында одан ешнәрсе берілмейді және табылған руда тауып алынған толығымен қазып шығарған кісінің мүлкі саналады. Өйткені бұл – табыс олжа секілді. Ханафи ғұламалары бұл көзқарасқа екі тұрғыдан жауап берген. Біріншіден, Аллаһ елшісі ﷺ:

(وَفِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ)

«Қазба байлықтан бестен бірі беріледі», – деп айтқан¹ хадисінде қазба байлыққа бестен бір мөлшерде зекет салған. Өйткені хадистегі *рикааз* ұғымы рудаларды да қамтиды. Екіншіден, ол рудалар кезінде кәпірлердің иелегінде болып, сосын исламның кіруімен мұсылмандардың иелігіне өткен деп түсіндіріледі. Сөйтіп бұл жағдайда табылған руда *соғыс ожасы* ұғымына кіреді. Ал соғыс олжасынан бестен бірі берілетіні шарифатпен нақты бекіген. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

«Естерінде болсын, қайсыбір олжаға ие болсандар, оның бестен бірі – Аллаһқа, елшісіне, туыстарға, жетімдерге, міскіндерге әрі жолда қалғандарға тиесілі», – деген². Сондықтан әуелде біреудің иелегінде болып, сосын басқаның қолына түскен нәрсеге *табыс олжа* деп айтылмайы.

2. Үй ауласынан табылған руданың жағдайы.

- Кімде кім өз меншігіндегі үйінің шарбағы ішіндегі жерден руда қазып алса, Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің көзқарасында жоғарыда айтылған қарар бойынша одан да бестен бірі беріледі.

- Имам Әбу ханифаның пікірінде ол толығымен оның мүлкі саналады да одан ешнәрсе төлемейді. Себебі, оның меншігіндегі үй жері астындағы руда сол жердің құрамы саналады. Сондықтан қазып алған рудасы да – оның меншігі. Аллаһ тағала ол руданы жердің сол бөлігімен бірге жаратқан. Сол секілді үйі орналасқан жерден тыс меншігіндегі үй салуға ғана арналған жерінен қазып алынған рудаға да осы үкім жүреді. Өйткені бұл біреудің кезінде көміп кеткен қазынасы емес. өйткені қазына ол жермен бірге жаралған нәрсе емес, кейіннен біреудің көмген мүлкі саналады.

3. Жеке меншік жерде табылған руданың жағдайы.

Үй орналасқан жерден тыс жеке меншік жерден табылған рудаға байланысты имам Әбу Ханифадан екі түрлі пікір риуаят етілген:

- Бірінші риуаятта: Одан ешнәрсе төленбейді. Өйткені ол меншігінде үй алаңынан қазып алынған руда секілді.

- Екінші риуаятта: Одан бестен бірі төленеді. Өйткені меншіктегі үйдің жері мен даладағы меншік жердің айырмашылығы бар. Мысалы, үй орналасқан шарбақ ішіндегі жер зекет парыз болатындай дәрежеде егін өсіріп-өндіруге жарамайды. Ондағы бау-бақшаның өніміне зекет үкімі жүрмейді. Ал меншігіндегі басқа жерлер егінмен игерілу үшін әбден жарамды және егінді жерлер `ушрдан құтылмайды. Сондықтан егін өндіру үшін пайдаланылған жерлерден қазып алынған руданың бестен бірі беріледі.

- Жердің иесі қайтыс болса, мүлік мұрагеріне қалады. Мұрагерлері жоқ болса, мұсылмандардың қаржы мекемесіне өтеді.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 9/12.

² «әл-Әнфал» сүресі: 41.

4. Қазып алынған қазыналардың жағдайы. Аллаһ елшісінің ﷺ:

(وَفِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ)

«Қазба байлықтан бестен бірі беріледі», – деп айтқан¹ хадисінің жалпылаушы мағынасын негізге алумен бірауызды келісім бойынша, кімде кім көмілген қазына тауып алса, алдымен ондағы белгілерге назар аударылады:

- Белгілер ислами болса, біреудің жоғалтқан затын тауып алған үкім жүреді. Бір жыл іздеу салу шартымен иесі табылмаса, мәселенің үкімі екі жауаптың біріне тәуелді. Егерде ол бай болса, садақа етіп таратылады. Егер пақыр болса, өз қажетіне пайдалануына рұқсат етіледі.

- Егерде қазыналарда кәпірлердің белгілері байқалса, оның бестен бірі мұсылмандардың қаржы үйіне беріліп, бестен бірінен басқасы қазынаны тапқан кісінің меншігіне қалдырылады.

- Егерде белгілер күмәнды не белгісіз болса, кәпірлердің көмген мүлкі саналады да одан бестен бірі беріледі.

- Табылған қазына көпшіліктің иелегіндегі жерлерден шықса, бестен бірден қалған бөлігі оны тапқан кісінің меншігіне қалдырылады. Өйткені басқалар оны табу ісінде ортақ болмаулары секілді иеленуге де ортақ болуға құқылы емес. Иелену құқығы тек тапқан кісіге ғана тән. *Иелену құқығы тек тапқан кісіге ғана тән* деген қағиданың негізінде Әбу Юсуптың пікірінде: Кім біреудің меншігіндегі жерден қазына тапса, қазынаның бестен бірінен басқа бөлігі жер иесіне емес, тапқан кісіге өтеді. Имам Әбу Ханифа мен Мұхаммедтің пікірлерінде жердің иесі құқылы. Өйткені ол жер оның иелегіне құрамындағы нәрсесімен қоса берілген. Тіпті жердің иесі жерін сатып жіберген жағдайда да қазынаның иесі болып қала береді. Өйткені көмілген қазына жермен қоса жаратылған рудадан айырып танылады.

5. Пайдалы қазбалардың бірінші түрінен және қазынадан бестен бірі табылған күні беріліп, кейін нисапқа бір жыл айналуымен әр жылы 2,5 пайызы төленуі – парыз.

- Пайдалы қазбалардың соңғы екі түрі сауда тауарына айналмайынша, олардан зекет берілмейді.

- Сұйық заттардың ішінде тек сынаптан қана бестен бірі беріледі. Өйткені ол қорғасын мен қалайыға ұқсайды.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 9/12.

Сауда тауарларының зекеті

Сауда тауарлары дегеніміз – жылжымайтын мүліктер, үй малдары, киім-кешек, тұрмыс жабдықтары секілді сатуға ұсынылған тауарлар. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾

«Ей, иман келтіргендер, кәсіптеріңнен тапқан таза нәрселеріңнен және Біздің сендерге жерден шығарып берген нәрселерден жұмсандар!»¹, – деген.

Самура ибн Жундәб (Аллаһ оған разы болсын):

﴿إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُنَا أَنْ نُخْرِجَ الصَّدَقَةَ مِنَ الَّذِي نَعْدُ لِلْبَيْعِ﴾

«Аллаһтың елшісі ﷺ сатуға дайындаған заттарымыздан зекет беруімізді бұйыратын», – деген².

Сауда тауарлары зекетін парыз ететін шарттар:

1. Мал-мүліктің сауда тауары үкімінде болуы. Ибн Омар (Аллаһ оған разы болсын):

﴿لَيْسَ فِي الْعُرُوضِ زَكَاةٌ إِلَّا مَا كَانَ لِلتَّجَارَةِ﴾

«Саудаға салынбаған заттардан зекет төленбейді», – деп айтқан³.

Химаас:

﴿مَرَرْتُ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَعَلَى عُنُقِي أُدْمٌ أَحْمِلُهَا فَقَالَ أَلَا تُؤَدِّي زَكَاتَكَ يَا حِمَّاسُ فَقَالَ مَالِي غَيْرُ هَذَا وَأُهْبُ فِي الْقَرْظِ قَالَ ذَاكَ مَالٌ فَضَعُ فَوَضَعْتُهَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَحَسَبَهَا فَوَجَدَهُ قَدْ وَجَبَ فِيهَا الزَّكَاةُ فَأَخَذَ مِنْهَا الزَّكَاةَ﴾

«Мен сатуға тері аркалап бара жатқанымда Омарға кезігіп қалдым», – деді. Ол: «Ей, Химаас! Зекетіңді төлемейсің бе?», – деп сұрады. Мен: «Ей, мүміндердің әміршісі, менде илеуге апара жатқан осы терілерден басқа мүлік жоқ», – деп жауап бердім. Ол: «Бұл – мал-мүлікке жатады. Кәне, жерге түсір!», – деді. Мен

¹ «әл-Бақара» сүресі: 267.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/212.

³ әл-Байһаки. «Сунан ас-Суғро»: 3/199. Имам аш-Шаафиғи де риуаят еткен. Дәрежесі: сахих.

оны Омардың алдына тастадым. Ол оны есептеп, зекетін төлеуімнің парыз екенін айтты. Омар теріден зекет алды», – деген¹.

2. Затты сатып алған не иеленген кезде сауда ниетінің болуы.

3. Саудаға салынған тауар құнының алтын не күмістің нисабын құрауы.

• Тауарлар құнының есебін алтынмен не күміспен шығару – қожайынның еркінде. Қолдағы сауда тауарлары бір-біріне қосылып алтын немесе күмістің нисабы бойынша бағаланады. Құны алтынның немесе күмістің нисабын құраған тауар бір жыл айналғанда, жалпы соманың 2,5 пайызын төлеу – парыз.

• Тауар құны алтынның нисабына жетпесе, зекетті күміспен есептеп төлейді.
• Сауда тауарларының әр түрін жеке есептегенде құн алтынның не күмістің нисабына жетпесе, онда барлық түрлерінің құны бірге есептеліп, жалпы құнның 2,5 пайызы шығарылады.

• Әбу Ханифа мен Әбу Юсуптың пікірінде екеуінің қайсысының құнымен сатып алса, сонымен береді. Алтын мен күмістен басқа нәрсемен сатып алса, саудасы жүріп жатқан елдегі ең басым ақшамен төлейді.

• Мұхаммедтің көзқарасында барлық жағдайда да ең басым ақшамен береді.
• Сауда тауарларында зекетті құнмен де тауардың өзімен де шығарса болады. Тауардың өзімен берілгенде тауарлар әртүрлі бағада, яғни қымбат, орташа және арзан болса, төленетін 2,5 пайызы солардың барлық түрін қамтуы шарт. Тауардың жақсы түрін ұстап қалып, нашар түрлерінен ғана беруге болмайды.

4. Нисапқа бір жыл айналуы.

• Сатып алынған тауарға бір жыл айналмайынша зекет төленбейді.
• Жыл айналымының басында және аяғында нисапты құрауы жүзеге асуы қажет. Осы екі аралықтың арасында нисаптың құлауы есепке алынбайды. Өйткені саудагер ол малды пайдаланбай тұрмайды. Жыл айналымы ішінде саудасы бірде пайда берсе, бірде пайда түсірмейтін жәйттер кездеседі. Алайда жыл айналымының соңында нисап орнына келсе не асса, зекеті төленеді.

• Жыл айналымы өз мерзімін аяқтағанда капитал мен пайда қосылып, ақшаның сол күнгі құнынан 2,5 пайыз мөлшердегі зекеті шығарылады.

• Жыл айналымы соңында нисап жойылса, жыл айналымы үкімі де үзіледі.

5. Саудаға салынатын мал-мүліктің сауда ниетіне жарамды болуы. Мысалы, ұрланған, зорлықпен тартып алынған, құмар ойынынан ұтып алынған, адамның ақыл-есі мен денсаулығына зиян келтіретін зат болмауы.

6. Қарызы бар саудагердің жағдайы.

¹ аш-Шаафиғи. «әл-Муснад»: 1/229.

- Біреуге қарыздар болған саудагер жыл айналымы аяғына жетіп, қолдағы мал-мүлкінің есебін шығарғанда қайтаратын қарызының мерзімі әлі мол болса, оны қосып есептейді.

- Егерде қарызды қайтару уақыты жетсе, онда қарызды қайтаруы үшін жалпы құннан шегеріп тастайды. Шегерген кезінде нисап құлаған болса, зекет төленбейді.

7. Мудоороба¹ бейнесіндегі сауда зекеті.

- Кәсіпкердің үлестік пайдасынан басқа малдың зекетін инвестор шығарады. Кәсіпкер өз пайдасынан, егер нисапты құраса, зекет төлейді. Нисапты құрамаса, ешнәрсе төлемейді.

8. Жалға берілген, саудаға салынған жылжымайтын мүліктер.

- Жалға беруге дайындалған жылжымалы мүліктің, малдың және көліктің өз құнынан зекет төленбейді. Жалдан түсіп жатқан пайда күнделікті тіршілік қажеттіліктері сұранысына түспесе, жыл бойы өсіп-өніп тұрған пайдадан беріледі. Таза пайда жыл айналымы соңында нисапты (85г алтынның не 595г күмістің құнын) құраса, одан 2,5 пайызы төленеді. Егерде пайда қолға айлық ретінде тиіп, жыл барысында тұтынылып жатса, зекет үкімі жүрмейді.

- Өндірісте пайдаланылып жатқан құрал-жабдықтар мен станоктардың өз құнынан зекет берілмейді. Өйткені олар саудалық мақсаттағы заттар емес. Зекет өндірісте саудаға шығарылатын тауарлардың таза пайдасынан ғана төленеді.

- Кімде жылдың басында 1мл. тенге болса, сосын жыл айналымы соңында әртүрлі сауда түрлерінің пайдалары қосылуымен ақша көлемі 3мл. тенгені құраса, қосылған 2мл. тенгеге бір жыл айналмаса да, негізгі капиталға бір жыл айналуымен біздің мәзһабта зекет түгелінен 2,5 пайыз мөлшерде беріледі. Бұл есептің жеңілдігі және пақырлардың қуанышы үшін абзал саналады.

- Жер участөгі, құрылыс, үй секілді жылжымайтын мүліктер иеленген не сатып алынған кезде сауда көзіне айналса, сол сәттен жыл айналымы басталады. Жыл айналымы соңында зекет бұлардың пайдасынан ғана емес, жалпы құнынан да беріледі. Мысалы, сауда үшін 1мл. тенгеге жер, 3мл. тенгеге уақытша баспанасы бар жер, 8мл. тенгеге үй сатып алынды. Сосын бір жыл айналмай тұрып жер 1,5мл. тенгеге, уақытша баспанасы бар жер 4мл. тенгеге, ал үй 10мл. тенгеге сатылды. Жыл айналымының соңы күтіледі. Жыл айналымының соңында 15,5 мл. тенге еш кемімей сақталса, оның 2,5 пайызы, яғни берілетін зекеті 387500 тенгені құрайды.

9. Жұмыс айлығы. Жұмыс мемлекеттік не белгілі бір фирмадағы қызмет не адвокат, дәрігер, тігінші, етікші, сатушы секілді әркімнің мамандығына сай жеке кәсібі болсын, еңбекақысының тіршілік қажеттіліктерінен тыс бәзбір бөлігі жинақталып жатса, сөйтіп бір күні жинағының көлемі нисапты құраса, сол күннен

¹ *Мудоороба* дегеніміз – коммерциялық негіздегі екі жақты келісім. Бірінші жақ – капитал салушы инвестор. Екінші жақ – капиталды қабылдайды. Ол өзінің еңбек ресурстарын қолданып, аталмыш капиталды іске қосуымен пайда табады. Түскен пайда келісімге сай екі жақтың арасына бөлінеді.

жыл айналымы басталады. Жыл айналымы мерзімін аяқтаған күні жинақ көлемі нисаптан құламаса, 2,5 пайызын шығарады.

ҮШІНШІ БӨЛІМ: ЗЕКЕТ АЛУҒА ҚҰҚЫЛЫ АДАМДАР

Аллаһ тағала «әт-Тәуба» сүресінің 60-шы аятында:

﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

«Расында, садақалар тек пақырларға, міскіндерге, зекет қызметшілеріне, жүректері исламға дағдыланып келе жатқан кісілерге, құлдарға, қарызға батқандарға, Аллаһ жолына, жолда қалғандарға ғана тән. Бұл – Аллаһтың парыз еткен үкімі. Сондай-ақ Аллаһ – бәрін білуші және өте дана», – деп зекет алу құқығына лайықты адамдардың сегіз түрін белгіледі. Олардың егжей-тегжейі:

1. Пақыр.

- Бізде және мәлики мәзһабында *пақыр* дегеніміз – кәсібі мен денсаулығы бола тұра иелігіндегі малы өз қажетінен аспайтын кісі. Оның табысы нисапқа жетуі де мүмкін, алайда тапқаны пәтерақысы мен күнделікті тіршілік қажеттіліктерін ғана көтереді.

- Шафиғи мен ханбали мәзһабтарында мұндай кісіні *міскін* деп атайды.

2. Міскін.

- Бізде және мәлики мәзһабында *міскін* дегеніміз – ешнәрсесіз жарлы адам.
- Шафиғи мен ханбали мәзһабтарында мұндай кісіні *пақыр* деп атайды.
- Имам Әбу Ханифаның түсіндіруінше, *пақыр* дегеніміз – сұрамайтын адам, ал *міскін* – сұрайтын адам.

- Шафиғи мен ханбали мәзһабтарында пақырдың жағдайы міскіннен төмен саналса, бізде және мәликилерде міскіннің жағдайы пақырдан төмен саналады. Өйткені Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَةٍ (14) يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (15) أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ (16)﴾

«Не аштық күні тамақ беру (14). Жақын жетімге (15). Не топырақ басқан міскінге (16)», – деген¹. Бұл аяттарда Аллаһ тағала міскіннің жағдайын өте қиын екені білдірту үшін «не топырақ басқан міскінге», – деп айтқан.

- Зекет мұқтаждардың деңгейлеріне байланысты үлестіріледі. Имам Әбу Ханифа бір кісіге 200 дирхам, яғни нисап көлемінде зекет беруді мәкрүһ санаған. Өйткені зекеттің мақсаты – бір емес, барлық мұқтаждың жағдайын шешу. Бұл көзқарас, әсіресе, бүгінгі күндегі пақырлар жағдайының сұранысына сай келеді. Өйткені бүгінгі жағдайда пақырлардың саны зекет берушілердің санынан асып түседі. Сондықтан ең маңыздысы, зекеттен үлес тимеген мұқтаж қалмағаны абзал.

¹ «әл-Бәлад»: 14-16.

Зекет берушілердің саны артқан күні бір кісіге берілетін мөлшерге қатысты үкімді жағдай шеше жатады.

3. Зекет қызметшілері.

- Бұл – имам тарапынан зекеттерді жинауға тағайындалған адам. Оның сенімді болуы және зекет фиқһын білуі шарт. Өйткені бұл – жауапкершілік және аманат. Оның міндеті – зекеттерді жинау және тиісті адамдарға үлестіру.

- Зекет қызметіне тағайындалған кісілердің құрамына зекет жинаушы, оны жазушы, оны сақтаушы және оны тиісті адамдарға үлестірушілер, сондай-ақ зекетті жинау мен үлестіру ісіне көмекші әркім де осы сыныпқа кіреді. Бұл адам бай болуы да мүмкін. Оған зекет мұқтаждығы үшін емес, басқа жұмыстарын кейінге қалдырып, өзін осы іске арнағаны үшін еңбегін ақтайтындай мөлшерде беріледі.

- Зекет малы алтын, күміс, сауда тауарлары болған жағдайда мал-мүлік иесі зекетін өзі шығарып, мұқтажға өзі берсе болады. Ал жайылымдағы малдар мен егін өнімдері болса, істі мұсылмандардың басшысына, яғни тағайындалған зекет жинаушыларға тапсыруы шарт. Өйткені Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً ﴾

«Ей Пайғамбар! Олардың малдарынан садақа ал!», – деп¹ ашық айтқан.

Сондай-ақ сахих хадистерде Пайғамбарымыздың ﷺ аймақтар мен қалалардағы малдардың зекеттерін алуға зекет жинаушыларды жібергені айтылған. Одан кейінгі әділетті халифалар да осылай істеген.

4. Жүректері исламға дағдыланып келе жатқан кісілер. Бұл топ, жалпы, мұсылмандар және кәпірлер болып екіге бөлінеді:

Бірінші: Мұсылмандар.

- Исламы әлсіз мұсылмандар. Материалдық жағдайының әлсіздігінен құтқарып, қашан дінде бекігендерінше оларға зекет беруге болады. 'Амру ибн Тағлиб (Аллаһ оған разы болсын):

(أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْمًا وَمَنْعَ آخَرِينَ فَكَأَنَّهُمْ عَتَبُوا عَلَيْهِ فَقَالَ إِنِّي أُعْطِي قَوْمًا أَخَافُ ظَلْعَهُمْ وَجَزَعَهُمْ وَأَكِلُ أَقْوَامًا إِلَى مَا جَعَلَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْخَيْرِ وَالْغِنَى مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ مَا أُحِبُّ أَنْ لِي بِكَلِمَةٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُمْرَ النَّعَمِ)

«Аллаһ елшісі ﷺ бір кісілерге мал беріп, бір кісілерге бермеген кезде алмағандар оны айыптағандай болды. Пайғамбар ﷺ : «Расында, мен бәзбіреулерге мал берсем, сенімдерінің әлсіздігі мен сабырсыздықтары үшін қорқып беремін. Ал енді біреулерді жүректеріне Аллаһ сыйлаған жақсылық пен қанағатқа

¹ «әт-Тәуба» сүресі: 103

тапсырамын. Олардың бірі – *Амру ибн Тағлиб*», – деген. Сонда мен: «Аллаһпен ант етемін, Аллаһ елшісінің ﷺ сөзінде есімімнің аталуы мен үшін бағалы қызыл түйелерден де сүйіктірек болды», – деп айттым деген¹.

- Өз қауымында қадірі мен беделі бар мұсылман. Аллаһтың елшісі ﷺ исламды қабылдаған Әбу Суфиянға және тағы да басқа әз-Забарқан ибн Бәдр және ʿУдди ибн Хатим секілді өз қауымында беделі бар тұлғаларға зекеттен үлес берген. Мұндағы мақсат – олардың қасындағы тұлғалардың жүрегін исламға ұйыту.

- Мұсылмандар мен кәпірлер арасындағы шекарада қоныстанған қауымдар. Кәпірлердің жамандығын тосулары үшін, оларға зекеттен үлес берілетін.

Екінші: Кәпірлер.

- Әлеуметтік қарым-қатынастарда кәпірлердің ішінде зиянсыздары да зиянкестері де бар. Зиянсыздарын жақсылыққа ынталандыру үшін, ал зиянкестерінің жамандығын қақпайлау үшін, сондай-ақ олардың жүректерін Аллаһ тағаланың хақ дініне жақындату үшін Пайғамбар ﷺ заманында оларға зекеттен үлес берілген. Мүслімнің сахихында Аллаһ елшісінің ﷺ Әбу Суфиян, Сафуан ибн Умайя, әл-Акра' ибн Хабис және Аббас ибн Мирдас секілді адамдарға зекеттен үлес бергені айтылған².

- Бізде және шафиғи мәзһабында³ хақ дінге тарту үшін де басқа мақсат үшін де кәпірлерге де басқаларға да зекеттен ешнәрсе беруге болмайды. Пайғамбарымыздың ﷺ кезінде исламның енді тарай бастауына, сондай-ақ мұсылмандар санының аз және кәпірлер санының көп болуына байланысты оларға зекеттен берілген. Аллаһ тағала исламға және мұсылмандарға үстемдік сыйлаған соң себептер жойылып, әділетті халифалар кәпірлерге зекеттен ешнәрсе бермеген. Омар (Аллаһ оған разы болсын) халифа болған заманда сахабалардың ижмағымен бұл үкімнің күші жойылған деген пікір айтылған.

5. Құл.

- Ибн Аббас (Аллаһ оған разы болсын) аяттағы «**құлдарға**» деген сөздің мағынасын «мукатабтар», – деп түсіндірген. Мукатаб дегеніміз – белгілі бір сомаға өз азаттығын сатып алу үшін, қожайынымен келісімге отырып, ақша іздеп жүрген құл. Мукатабтың мұсылман болуы – шарт.

- Әлем бойынша құлдық санат жойылғандықтан, бүгінгі заманда бұл топ та зекет алушылар қатарынан мүлде түскен.

6. Қарыздар адам.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 8/167.

² «әл-Фикһ ал-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/1954

³ «әл-Фикһ ал-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/1954

Бұл – қарызға батқан адам. Ондай кісіге зекет беру пақырға беруден абзалырақ. Сондай-ақ зекет оған қарызын толық жабатындай мөлшерде берілгені абзал.

7. Аллаһ жолында.

- Бұл сыныпқа ислам дінін дұшпан ықпалынан қорғап, үстемдігін нығайту жолында күресушілер жатады.
- Біздің мәзһапта күресуші кедей болса ғана беріледі.
- Мәзһабтағы кейбір ғұламалардың көзқарасында *қажылық та Аллаһ жолына* жатады. Қажылыққа барғысы келген кісі пақыр болса, оған зекеттен беріледі. Наафи`:

أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى ابْنِ عُمَرَ فَقَالَ إِنَّ رَجُلًا أَوْصَى إِلَيَّ وَجَعَلَ نَاقَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَيْسَ هَذَا زَمَانًا يُخْرَجُ إِلَى الْغَزْوِ فَأَحْمِلُ عَلَيْهَا فِي الْحَجِّ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ مِنْ سَبِيلِ اللَّهِ

«Бір кісі Ибн Омарға (Аллаһ оған разы болсын) келіп: «Бір кісі маған өсиет мұра қалдырып, Аллаһ жолына бір түйесін салды. Қазіргі кез соғысқа шығатын уақыт емес. оны мініп қажылыққа аттансам бола ма?», – деді. Ибн Омар: «Қажылық пен умра – Аллаһ жолынан саналады», – деді деп риуаят еткен¹.

- Біздің мәзһабтағы кейбір ғұламалардың көзқарасы бойынша білім үйрену де Аллаһ жолында саналады. Өйткені білім үйренудің үкімі – парыз кифая.

8. Жолда қалған адам.

- Қандай да бір жолаушы қасындағы мал-мүлкі толық тұтынылуы, жоғалуы, ұрлануы не тоналуы себепті еліне орала алмай бөтен жерде қалса, оған *жолда қалған адам* не *жол баласы* деп айталады.
- Оған пақыр не бай болса да зекеттен үлесі беріледі. Берілетін зекеттің мөлшері еліне оралуға жеткілікті қаражатты құрайды.
- Егер ол өз елінде мал-мүлкі жеткілікті кісілердің санатынан болса, онда жеткілікті көлемде зекет емес, қарыз алғаны абзал саналады.
- Жолда қалған кісіге зекет беруге рұқсат ететін шарттар: *мұсылман болуы, қолында жетерлік қаражат болмауы.*
- Қайсыбір кісінің өз елінде тіршілігін көтеретін мал-мүлкі болмаса, алайда басқа бір елдегі кісіден алашақ қарызы не біреудің оған өсиет етіп қалдырған мұрасы болса, сөйтіп оған жол ұстауға жеткілікті қаражаты болмаса және ешкімнен қарыз таппаса, *жол баласы* деп қарастырылады.

¹ «Сунан ад-Даарими»: 2/519. Дәрежесі: сахих.

Зекет берілмейтін кісілер

1. Мұхаммед пайғамбардың ﷺ әулеті. Бұған Әлидің әулеті, Аббастың әулеті, Жағфардың әулеті, 'Ақиилдің әулеті және Абд әл-Муттолиб ұлы әл-Хааристің әулеті. Бұл әулеттер – Хаашимнің үрім-бұтағы.

- Бізде, мәликилердің машһүр пікірінде және Ахмадтың бір риуаятында Хаашимнің бауыры әл-Муттолибтің үрім-бұтағы зекет пен садақа алу тыйымы салынған санатқа кірмейді.

- Аллаһ тағала сыйлаған құрметке сай Пайғамбар ﷺ мен әулетіне садақа арам етіліп, соғыс олжасынан ғана алуларына рұқсат етілді. Бұл үкім Аллаһ елшісінің ﷺ:

(إِنَّ هَذِهِ الصَّدَقَاتِ إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ وَإِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِمُحَمَّدٍ وَلَا لِأَلِ مُحَمَّدٍ)

«Расында, бұл садақалар – берген адамдардың малдары мен жандарын тазартушы нәрселер. Әрі олар Мұхаммедке және Мұхаммедтің әулетіне арам етілді», – деп айтқан¹ хадисіне негізделген.

2. Әл-ауқатты кісі. `Ато ибн Йасаар (Аллаһ оған разы болсын) Пайғамбардың ﷺ:

(لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِلْغَنِيِّ إِلَّا لِخَمْسَةِ لِقَازٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ لِعَامِلٍ عَلَيْهَا أَوْ لِعَارِمٍ أَوْ لِرَجُلٍ اشْتَرَاهَا بِمَالِهِ أَوْ لِرَجُلٍ كَانَ لَهُ جَارٌ مِسْكِينٌ فَتُصَدَّقَ عَلَى الْمِسْكِينِ فَأَهْدَاهَا الْمِسْكِينُ لِلْغَنِيِّ)

«Аллаһ жолында күресуші, зекет қызметшісі, қарызға батушы, пақырдан зекет малын сатып алушы, сондай-ақ кімнің міскін көршісі болып, ол өз меншігіне өткен садақаны әл-ауқатты кісіге сыйласа, осы бесеуін айтпағанда, әл-ауқатты кісіге садақа адал етілмейді», – дегенін жеткізген².

Шариғатта әл-ауқаттылық үш түрлі деңгейде қарастырылады:

- Күнделікті азық пен киім қажеттіліктерін жабушы әл-ауқат. Мұндай кісіге зекет алуға болғанымен, қайыр тілеуге мүлде болмайды. Аллаһтың елшісі ﷺ:

(مَنْ سَأَلَ وَعِنْدَهُ مَا يُغْنِيهِ فَإِنَّمَا يَسْتَكْبِرُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يُغْنِيهِ قَالَ مَا يُغْدِيهِ أَوْ يُعْشِيهِ)

«Қасында жеткілікті әл-ауқаты бол тұра кім қайыр сұраса, онда ол өзі үшін жәһаннам отын көбейтуде», – деген. Сонда адамдар: «Ей, Аллаһтың ﷺ елшісі!

¹ «Сахих Муслим»: 3/119.

² «Сунан Әби Дәуд»: 2/38. Дәрежесі: сахих.

«жеткілікті әл-ауқаты бол тұра» деген сөзіңіздің мағынасы не?», – деп сұрады. Ол ﷺ: «Таңғы және кешкі азығы бола тұра», – деп жауап берген¹.

- Күнделікті тіршілік қажеттілігі қолдағы нисапты өсірмейтін әл-ауқат. Оған садақа сұрауға да, алуға да болмайды. Мұндай кісіге пітір садақасын беруі және құрбан шалуы – уәжіп.

- Нисап өсіп-өніп тұратын әл-ауқат. Мұндай кісіге зекет парыз және пітір садақасын беріп, құрбан шалуы уәжіп.

3. Мұсылман еместер.

- Аллаһтың елшісі ﷺ Муазды (Аллаһ оған разы болсын) Йеменге жібергенде оған айтқан насихатының ішінде зекетке қатысты:

(فَاعْلَمُوهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَعْيَانِهِمْ وَتُرَدُّ فِي فُقَرَائِهِمْ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُواكَ لِذَلِكَ فَإِيَّاكُمْ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ)

«Сосын Аллаһтың оларға мал-мүліктеріне зекетті парыз еткенін хабарла! Ол парыз әл-ауқаттыларынан алынып, пақырларына беріледі. Егерде олар саған бұл істе бойсұнса, малдарының ең жақсысын алудан сақтан!», – деп ескерткен².

- Алайда зимми үкіміндегі кісілерге тек нәпіл садақа беруге болады. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ﴾

«Сендермен дін үшін соғыспаған және үйлеріңнен қуып шығармаған адамдармен жақсы қарым-қатынаста болуларыңа Аллаһ тиым салмайды»³, – деген.

4. Зекет шығарушы кісінің қандастық жігі.

- Қандастық жікке әкесі мен анасы, аталары мен әжелері, балалары мен немерелері жатады.

- Ал аға-інісіне, әпке-қарындасына, әкесінің аға-інілері мен апа-сіңділеріне, шешесінің аға-інілері мен апа-сіңділеріне, сондай-ақ олардың балалары, келіні, күйеу баласы, өгей шешесі, қайын жұрты құраған туыстарының қайсыбірі зекетке құқылы санатқа жатса, оған зекет беріледі. Бұлар туысы емес пақырларға қарағанда тіпті ең лайықты саналады. Өйткені Аллаһтың елшісі ﷺ:

(الصَّدَقَةُ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِي الْقَرَابَةِ اثْنَانِ صَدَقَةٌ وَصَلَةٌ)

¹ «Муснад Ахмад»: 4/180. Дәрежесі: сахих.

² «Сахих әл-Бухари»: 2/129.

³ «әл-Мумтахина» сүресі: 8

«Міскінге берілген садақа тек садақа саналады. Ал туысқанға берілген садақа – садақа әрі туыстық байланыс», – деген¹.

- Қандастық жіктен басқа туыстарының қайсыбірі қазының міндеттеуімен зекет шығарушы кісінің асырауына бекітілсе, оған зекет төлемейді. Өйткені ол туысы бұл жағдайда оның қарамағында тұрақты материалдық қолдау табушы саналады.

5. Зекет шығарушы кісінің әйелі.

- Әйеліне зекет беруге рұқсат етілмейді. Өйткені әйеліне зекет берген кісі өзіне пайда тартуда. Күйеуі оны зекетсіз-ақ асырауға міндетті.

- Имам Әбу Ханифаның және ханбалилердің басым көзқарасында әл-ауқатты әйел күйеуіне зекет беруіне болмайды. Өйткені бұл зекетті күйеуі әйелін асырауға жұмсап, зекеттің пайдасына әйелдің өзіне қайтады. Сондай-ақ күнделікті тұрмыста әл-ауқатты әйел әдетте дәулетін күйеуінен еш аямайды. Аллаһ тағаланың Құран Кәрімдегі:

﴿وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى﴾

«Және сені мұқтаж күйде тауып байытпады ма?!»², – деген аятының мағынасы Пайғамбарға ﷺ берілген нығметтердің барлығын көздейді. Ол нығметтердің қатарына Хадижа анамыз (Аллаһ оған разы болсын) да кіреді. Өйткені ол өз дәулетін Аллаһ елшісінің ﷺ қарамағына ұстатты.

- Әбу Юсуп пен Мұхаммедтің, шафиғилер мен мәликилердің көзқарасында әл-ауқатты әйел мал-мүлкінің зекетін күйеуіне де, балаларына да бере алады. Өйткені шарифат әйел кісіге күйеуін асырауды міндеттемейді. Олар дәлелі: Ибн Масғудтың әйелі (Аллаһ оларға разы болсын) Пайғамбарға ﷺ келіп:

يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّكَ أَمَرْتَ الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ وَكَانَ عِنْدِي حُلِيٌّ لِي فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ فَرَعِمَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَلَدَهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ زَوْجُكَ وَلَكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ

«Ей, Пайғамбар! Сен бүгін зекет беруге бұйырдың. Менде алтын әшекейлер бар. Солардан зекет төлеуді қалаған кезімде Ибн Масғуд: «Шығарған зекетінді алуға күйеуің мен балаң басқалардан лайықтырақ», – деп пайымдады. Сонда Пайғамбар ﷺ: *«Ибн Масғуд дұрыс айтты. Зекетіңді алуға күйеуің мен балаң басқаларға қарағанда лайықтырақ»,* – деді³.

¹ «Сунан Ибн Мажа»: 1/591. Дәрежесі: сахих.

² «әл-Мумтахина» сүресі: 8

³ «Сахих әл-Бухари»: 3/506.

6. Өлікті жайғастыруға. Зекетті дұрыс атқару шарттарының бірі шығарылған зекеттің оған құқылы тірі адамның меншігіне өтуі. Ал мәйіт болса мал-мүліктен енді ешнәрсе иелене алмайды.

7. Зекет алуға құқылы үлескерлерден басқа қайырымдылық мақсаттар. Мысалы, мешіт тұрғызу, жол төсеу, су таратушы не суарғыш каналдар жасау секілді жұмыстарға зекет жұмсалмайды. Өйткені бұларға жұмсалған қаражаттан *меншікке өту* шарты жүзеге аспайды. Екіншіден шариғатта зекет малынан үлесі тағайындалған категориялар саны сегіз деп бекіген.

Зекеттің әдептері

1. Таза көңілмен беру. Кім зекет бергендігін пақырға міндетсінсе және бергенін сөз етіп тіл тигізсе, зекетінің қабыл болмау қаупі бар. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُفَقُّ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

«Ей, иман келтіргендер! Малың адамдардың көзіне көріну үшін жұмсаушы және Аллаһқа және ақирет күніне иман келтірмеуші кісі секілді, садақаларыңды міндет қылумен және жазғырумен жоймандар!»¹, – деген.

2. Малдың жақсысын беру.
3. Көз бояушылықтан таза болу үшін адамдардың көзінен жасырын орындау.
4. Мақталмас үшін, біреуді өкіл ету.
5. Зекет шығарған сәтте дұға тілеу.
6. Зекеті үшін не тақуа, не білім үйренуші, не пақырлығын жасырушы, не туыс мұсылманды іздеу.
7. Ешкім еске түсірместен, зекет төлеуге өзі ұмтылу.
8. Пақырға зекетті қайыр сұраудан тоқтататындай көлемде беру.
9. Зекет алуға құқылы кісілердің алдымен ең мұқтажына беру. Мысалы, пақырға қарағанда қарызға батқан кісіге беру.
10. Пақырға беріліп жатқан малдың зекет екенін білдірмеуге тырысу.

¹ «әл-Бақара» сүресі: 264

ТӨРТІНШІ БӨЛІМ: ПІТІР САДАҚАСЫ

صَدَقَةُ الْفِطْرِ ұғымының анықтамасы

صَدَقَةُ الْفِطْرِ ұғымы ораза ұстаушы кісінің ауыз ашуын білдіреді. Бұл ұғымның араб тіліндегі түпнұсқасын өзгертілмей *pitir* деп белгіленген. Рамазан оразасынан шыққан мұсылманға мал-мүлкінен шығарылуы міндеттелген садақа صَدَقَةُ الْفِطْرِ не زَكَاةُ الْفِطْرِ деп аталады.

Заңдылығының сыры

Біріншіден, пітір садақасы рамазан айында ұсталған оразадағы ақаулықты (кемшілікті) жөндеп, орнын толтырады. Екіншіден, пітір садақасы айт күні пақырлар мен міскіндерді қайыр тілеуден қайтарады, көңілдерін қуантады, әлауқаттарын көтереді. Ибн Аббас (Аллаһ оған разы болсын):

(فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَكَاةَ الْفِطْرِ طُهْرَةً لِلصَّائِمِ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ وَطُعْمَةً لِلْمَسَاكِينِ)

«Аллаһтың елшісі ﷺ пітір зекетін ораза ұстаған кісіні рамазандағы бос және жаман сөздерінен тазарту мақсатында әрі міскіндерге тағам ретінде парыз етті», – деп айтқан¹.

Уакии' ибн әл-Жарраах: «Рамазан айының пітір садақасы – намаздағы сәһу сәждесі секілді. Сәһу сәждесі намаздың кемшілігін жөндесе, пітір садақасы оразаның кемшілігін жөндейді», – деген².

Шариғат енгізген жылы және үкімі

Пітір садақасы зекеттен бұрын ораза парыз болған жылы hijраның екінші жылында шағбан айында шариғатқа уәжіп үкімімен енді. Ибн Омар (Аллаһ оған разы болсын):

(فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلَاةِ)

«Аллаһтың елшісі ﷺ мұсылманнан болған құлға да азатқа да, ер кісіге де әйел кісіге, кішіге де үлкенге де бір сағ мөлшер құрмамен не бір сағ мөлшер арпамен пітір зекетін шығаруын парыз етті. Сондай-ақ оның адамдар айт намазына

¹ «Сунан Әби Дәуд»: 2/25. Дәрежесі: хасан.

² «әл-Фикһ ал-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/2037

шықпай тұрып берілуін бұйырды», – деген¹. Бұл хадистегі *парыз етті* сөзі уәжіп үкімін білдіреді.

Уәжіп ететін шарттар

1. Мұсылман болу. Ибн Омар (Аллаһ оған разы болсын):

(عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ)

«...мұсылманнан болған құлға да азатқа да, ер кісіге де әйел кісіге, кішіге де үлкенге де...», – деген².

Пітір садақасының уәжіптілігі үшін мұсылманның есті болуы, кәмелетке толуы шарт емес. Сәбидің де жындының да малынан пітір садақасын төлеу уәжіп. Егер ол екеуінің қамқоршысы пітір садақасын шығармаса күнәкар саналады. Қашан жынды кісінің есі келсе және сәби кәмелетке толса өздерінің төлеулері – уәжіп.

2. Азат болу. Негізінде, аталмыш хадисте: «құлға да азатқа да», – делінген. Бұл хадистің жалпы мағынасын тек ханбали мәзһабы негізге алған. Ал бізде және шафиғилер мен мәликилерде құлдың иелігінде еш мүлік болмағандықтан, оған пітір садақасы міндеттелмейді.

3. Материалдық мүмкіншілік. Материалдық мүмкіншілік дегенде әл-ауқаттың жеткіліктілігі көзделеді. Әбу Һурайра (Аллаһ оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(لَا صَدَقَةَ إِلَّا عَنْ ظَهْرٍ غَنَى وَالْيَدِ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ)

«Садақа әл-ауқат жеткілікті жағдайда ғана беріледі. Беруші қол алушы қолдан артық. Өзің асырап жатқан кісілерден баста!»³;

(خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرٍ غَنَى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ)

«Ең жақсы садақа – әл-ауқат жеткілікті жағдайда ғана берілгені. Өзің асырап жатқан кісілерден баста!», – дегенін жеткізген⁴.

- Басқа мәзһабтарда әл-ауқаттың жеткіліктілігі *напақадан артылған мал-мүлікті*, ал бізде қолдағы мал-мүлік түрінің *зекетті парыз етуші нисапты құрауы* көзделеді. Яғни 200 дирһам. Кейбір ғұламаларымыздың пікірінде 50 дирһам болса, уәжіп болады.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 3/570.

² «Сахих әл-Бухари»: 3/570.

³ «Муснад Ахмад»: 12/69. Дәрежесі: сахих.

⁴ «Сахих әл-Бухари»: 3/446.

4. Ораза айты таңында тірі болу. Өйткені пітір садақасын шығарудың уәжіптілігі іске қосылатын уақыт – айт күнінің таңы атуы. Сондықтан айт күнінің таңы атпай дүниеден озған кісіге пітір садақасы уәжіп емес. Ибн Омар (Аллаһ оған разы болсын):

(وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلَاةِ)

«Сондай-ақ оның адамдар айт намазына шықпай тұрып берілуін бұйырды», – деген¹.

- Пітір садақасының айт намазының уақыты кірмей тұрып не оған бір-екі күн қалғанда берілуі мустахаб. Бұл мустахаб – пақырлардың айт қарсаңында қуаныштары тасып, айт намазынан алаңдамаулары үшін.

- Пітір садақасын осы уақыттан кешіктіріп алған кісінің мойнынан оны атқару міндеті түспейді. Сондай-ақ оны кеш атқарғанына қаза үкімі емес, атқару үкімі жүреді. Өйткені пақырлардың мұқтаждығын жеңілдету амалы уақытпен шектелмейді.

- Пітір садақасын рамазан айының ішінде күнібұрын шығарса да болады.

Пітір садақасы кім үшін беріледі?

Пітір садақасын беруші кісі оны өзі үшін және напақасына тәуелді кісілер үшін шығарады. Әрине, егер олардың жеке табыстары болмаса. Жеке табыстары жоқ дегенде көбіне балиғатқа толмаған балалары, кәсіп үшін жасы жетпеген, оқып жатқан балалары көзделеді.

- Айт күніне қараған түнде дүниеге келген нәрестесі үшін де пітір садақасын төлеуі уәжіп.

- Қандай да бір себептермен қарамағында тұрып жатқан, еңбекке қабілетті аға-інілері, әпке-қарындастары және туыстары үшін пітір садақасын шығаруы уәжіп емес.

- Сондай-ақ кәсіппен шұғылдануға шамасы келген, бірақ үйде отырған үлкен балалары, сондай-ақ жеке табыстары бар әке-шешесі үшін пітір садақасын төлеу отағасыға уәжіп емес.

- Әкелерінен айырылған ұл балалар үшін кәмелетке толғанша пітір садақасын аталары төлейді.

- Әл-ауқаты жеткілікті немесе жеке табысы бар әйелдің пітір садақасын өзі үшін ғана төлеуі уәжіп, егер табысы нисапты құраса. Ол балалары мен күйеуі үшін ешнәрсе төлемейді.

¹ «Сахих әл-Бухари»: 3/570.

Пітір садақасы шығарылатын нәрселер және мөлшері

- Пітір садақасы бидайдан не арпадан не құрмадан не мейізден заттай да құнымен де беріледі.
- Бидайдан жарты сағ, басқаларынан бір сағ мөлшерде шығарылады.
- Имам Әбу Ханифа ирактық соғ өлшемімен шамалаған. Оның шамалауында 1 соғ: 8 ратлға тең. Әбу Юсуп пен Мухаммед хижаздық соғ өлшемімен шамалаған. Оларда 1 соғ: 5,3 ратлға тең. Фикһ өлшемі бірлігінде 1ратл = 408г.
- Са'лаба ибн Сағир (Аллаһ тағала оған разы болсын): Аллаһ елшісі ﷺ бізге құтпа айтып:

(أدوا عن كل حر و عبد نصف صاع من بر أو صاعا من تمر أو صاعا من شعير)

«Әр азат үшін және әр құл үшін жарты сағ бидай немесе бір сағ құрма немесе бір сағ арпа беріндер»¹, – деді деген.

وعند البخاري ومسلم عن ابن عمر : " أن النبي صلى الله عليه وسلم فرض صدقة

الфطر صاعاً من تمر وصاعاً من شعير فعدل الناس إلي نصف صاع من بر " .

– قال النووي في شرح مسلم : وحديث أبي سعيد الخدري هو الذي يعتمده أبو

حنيفة وغيره في جواز نصف صاع حنطة .

والجمهور يجيبون عنه بأنه قول صحابي يقصدون معاوية – رضي الله عنه – وقد

خالفه أبو سعيد وغيره فوجب اعتماد الصاع من الحنطة .

لكن إن كان هذا رأياً من معاوية – رضي الله عنه – فهو لم ينفرد به بل تابعه عليه

جماعة من الصحابة .

فقد أخرج عبد الرزاق بسند صحيح عن جابر بن عبد الله – رضي الله عنه – قال

صدقة الفطر علي كل مسلم صغير وكبير عبد أو حر مدان من قمح أو صاع من تمر

أو شعير .

– وأخرج ابن أبي شيبة بسند صحيح عن عائشة رضي الله عنها

¹ Әбу Дәуд жеткізді

قالت : أني أحب إذا وسع الله علي الناس أن يتموا صاعا من قمح عن كل إنسان .
وهذا لا يقتضي وجوبا وإنما استحباباً وفيه دلالة علي جواز المدين عندها وإلا
لذكرت ما يدل علي كراهة ذلك

- وأخرج ابن أبي شيبه عن أسماء - رضي الله عنها : أنها كانت تعطي زكاة الفطر
عمن يموت ومن أهلها الشاهد والغائب نصف صاع من بر أو صاع من تمر أو شعير

وقد روي هذا الخبر مرفوعا ولا يصح فهو موقوف .

بل هناك حديث ضعفه البعض ولكن صححه الشيخ الألباني في سلسلة الصحيحة
وفي صحيح الجامع وهو عند الدارقطني وعند الإمام أحمد أن النبي صلي الله عليه
وسلم قال: " أدوا صاعاً من بر أو قمح بين اثنين أو صاعاً من تمر أو صاعاً من شعير
عن كل حر وعبد وصغير وكبير"

وهناك حديث آخر ولكنه ضعيف أخرجه الترمذي من حديث عمرو بن شعيب عن
أبيه عن جده: " أن النبي صلي الله عليه وسلم بعث مناديا في فجاج مكة ألا أن
صدقة الفطر واجبة على كل مسلم ذكر أو أنثى أو عبد صغير أو كبير مدان من
قمح أو سواهما صاعا من طعام " .

قال الحافظ في الفتح : قال ابن المنذر :

لا تعلم في القمح خبرا ثابتا عن النبي صلي الله عليه وسلم يعتمد عليه ولم يكن البر
بالمدينة ذلك الوقت ألا الشيء اليسير منه فلما كثر زمن الصحابة رأوا أن نصف
صاع منه يقوم مقام صاع من شعير ، وهم الأئمة فغير جائز أن يعدل عن قولهم إلا
إلي قول مثلهم ثم أسند عن عثمان وعلي وأبي هريرة وجابر وابن عباس وابن الزبير

وأمه أسماء بنت أبي بكر بأسانيد صحيحة أنهم رأوا في زكاة الفطر نصف صاع من قمح - أهـ -

وهذا ما ذهب إلي أبو حنيفة ، لكن حديث أبي سعيد دال علي أنه لم يوافق علي ذلك ، وكذلك ابن عمر فلا إجماع في المسألة .
والراجح :

جواز إخراج مدين من القمح أو الحنطة وأن من فعل ذلك فقد أجزأ لما تقدم من الأخبار ومن زاد فأخرجه صاعاً فقد احتاط لنفسه ولدينه .
ملحوظة : قال أبو حنيفة يجزي نصف صاع زبيب كنصف صاع بر .

الأنواع التي تخرج في زكاة الفطر
يجوز إخراج زكاة الفطر من الطعام الذي يعد قوتا للناس أي ما يقتاتة المسلمون ولا تقتصر علي ما نص عليه (الشعير والتمر والزبيب) بل نخرج من الأرز والذرة والعدس وغيرهم مما يعتبر قوتا .

1- وذلك لما أخرجه البخاري ومسلم من حديث أبي سعيد الخدري - رضي الله عنه - : كنا نخرج زكاة الفطر صاعا من طعام أو صاعاً من شعير أو صاعا من تمر أو صاعا من أقط أو صاعا من زبيب .

قال أبو سعيد : وكان طعامنا من الشعير والزبيب والأقط والتمر .

2- وعند البيهقي وأبو نعيم في الحلية وهو مخرج في السلسلة الصحيحة أن النبي صلي الله عليه وسلم قال : " أدوا صاعا من طعام " .

فتفسير الطعام هنا ببعض أنواعه لا يعني قصره علي هذه الأنواع فالرسول لما فرض هذه الأنواع فلأنها كانت قوت أهل المدينة ولو كان هذا ليس قوتهم بل يقتاتون غيره لم يكلفهم أن يخرجوا مما لا يقتاتون ويدل علي أن الأمر فيه سعه وأنه غير مقتصر

علي هذه الأنواع ما أخرجه ابن خزيمة باسناد صحيح وترجم له باب إخراج جميع الأطعمة في صدقة الفطر: عن ابن عباس رضي الله عنهما قال : أمرنا رسول الله صلي الله عليه وسلم أن تؤدي زكاة رمضان صاعا من طعام عن الصغير والكبير والحر والمملوك من أدي سلتا قبل منه وأحسبه قال : من أدي دقيقا قبل منه ومن أدي سويقا قبل منه السلت : نوع من الشعير لا قشر له وعلي هذا يجوز إخراجها من كل ما يعد قوتا لأهل بلده من أرز وفول أو عدس أو القمح أو الدقيق أو التمر أو الفاصوليا أو اللوبيا أو المكرونة أو غير ذلك مما يعد قوتا في بلده ، وهذا أصح أقوال العلماء وهو مذهب الشافعية والمالكية وأختره شيخ الإسلام ابن تيمية .

حيث قال شيخ الإسلام في الاختيارات الفقهية : ويجزئه في الفطر من قوت بلده مثل الأرز وغيره ولو قدر علي الأصناف المذكورة في الحديث وهو رواية عن أحمد وقول أكثر العلماء . ولا يجوز دفع زكاة الفطر إلا لمن يستحق الكفارة وهو من يأخذ حاجته لا في الرقاب والمؤلفة قلوبهم وغير ذلك ويجوز دفعها إلي الفقير وهو مذهب أحمد . لكن ذهب البعض إلي أنه ينبغي الاقتصار علي الأنواع التي ذكرت في الحديث فقط وهي الشعير أو التمر أو الأقط أو الزبيب أو السلت . وهذا ما ذهب إليه الحنابلة فقالوا لا يجزي إلا التمر والشعير والبر . وانكر ابن حزم علي الإمام مالك رحمه الله إجازة ذلك فقال في المحلى (249/4) : العجب كل العجب من إجازة مالك إخراج الذرة والدقيق والأرز لمن كان ذلك قوته وليس شيء من ذلك مذكورا في شيء من الأخبار أصلا . وقال الموفق المقدسي في الكافي (323/10) :

ومن قدر علي هذه الأصناف الأربعة لم يجزه غيرها لأنه المنصوص عليها فأياها أخرج
أجزاه سواء كان قوته أو لم تكن لظاهر الخبر .
والذي تطمئن إليه النفس أنه عام يشمل كل ما كيل عن الطعام ..
فالنبي أمر بهذه الأصناف لأنها هي التي كانت موجودة وغير موجود غيرها لذا أمر
بها .

وقت خروج زكاة الفطر

يجب إخراج زكاة الفطر قبل صلاة العيد :

- وذلك لما أخرجه البخاري ومسلم من حديث ابن عمر رضي الله عنه قال : "أمر
رسول الله صلى الله عليه وسلم بزكاة الفطر أن تؤدي قبل خروج الناس إلي الصلاة
".

- و أخرج الترمذي وأبو داود بسند صحيح عن ابن عمر :
" أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يأمر بإخراج الزكاة قبل الغدو للصلاة يوم
الفطر".

ومن لم يستطيع إخراجها قبل الصلاة فعليه قضاؤها بعد الصلاة لا علي أنها زكاة
ولكن علي أنها صدقة من الصدقات .
حيث قال الجمهور: إن أخرها عن الصلاة أثم ولزمه إخراجها وتكون قضاء وبه قال
مالك وأبو حنيفة والليث وأحمد .
فقد أخرج أبو داود بسند صحيح عن ابن عباس رضي الله عنه:

Пітір садақасы берілетін нәрсе	Берілетін мөлшер
Бидай	0,5 сағ = 1 кг 375,5 г
Арпа	1 сағ ¹ = 2 кг 751 г
Құрма	1 сағ = 2 кг 751 г
Мейіз	1 сағ = 2 кг 751 г

Бізде пітір садақасын бұл нәрселердің өзімен де, құнымен де беруге болады. Пайғамбарымыз ﷺ:

(أغنوهم عن المسألة في مثل هذا اليوم)

«Мұндай күндері оларды қайыр тілеуден құтқарындар!», – деп айтқандай, пітір садақасының мақсаты – пақырды мұқтаждықтан құтқару. Ал мұқтаждықтан құтқару заттың өзін емес, құнын берумен жүзеге асады². Сол себептен молшылық уақытта заттың құнын, ал таршылық уақытта заттың өзін берген абзал.

Мағлұмат: Басқа мәзһабтарда бидайдан да бір сағ беріледі. Сондай-ақ оларда аталмыш нәрселердің құны емес, өздері берілуі шарт.

Берілетін уақыты

Пітір садақасы берілетін уәжіп уақыт – айт күнінің таңғы уақыты. Пітір садақасын алдын ала төлеу, мейлі рамазан айы кіргенде болсын, мейлі айт күнінен бұрын болсын, мәкрұһ емес. Ибн Омар (Аллаһ тағала оған разы болсын):

(كانوا يعطونها قبل الفطر بيوم أو يومين)

«Сахабалар пітір садақасын Ораза айтынан бір не екі күн бұрын беретін»³, – деген.

Алайда айт күнінен кешіктіріп беру – мәкрұһ. Ибн Аббас (Аллаһ тағала оған разы болсын):

(فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم زكاة الفطر طهرة للصائم من اللغو والرفث وطعمة للمساكين فمن أداها قبل الصلاة فهي زكاة مقبولة و من أداها بعد الصلاة فهي صدقة من الصدقات)

¹ «әл-Фикһ әл-Ислами уа Адиллатуһу»: 1/143. Кейбір фикһ кітаптарында 1 сағ дегеніміз – 3800 г. Алайда көпшілік мақұлдаған мөлшер – 2751 г.

² «әл-Фикһ әл-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/2044

³ әл-Бұхари жеткізді

«Аллаһтың елшісі ﷺ пітір садақасын мұсылманның оразада айтып қойған бос сөзінен және жаман сөзінен тазарту, сондай-ақ міскіндерге азық болуы үшін парыз етті. Кім оны намаздан бұрын төлесе, онда ол – пітір садақасы. Ал кім намаздан кейін төлесе, онда ол – жай садақалардың бірі»¹, – деп айтқан.

Дегенмен пітір садақасының айт күнінен кешігуімен оның уәжіптілігі мұсылманның мойнынан түсе қоймайды. Ол оны кешіктірсе де беруі қажет. Әйтпесе мойнында қарыз болып қала береді.

Пітір садақасы айт күнінің таңынан бастап, айт намазына жеткізбей берілуі мустахаб.

Пітір садақасын алуға лайықты кісілер

Аллаһ тағала зекет пен садақа түрлерін «әт-Тәуба» сүресінің 60-шы аятында жинақы түрде «садақалар» атауымен атап:

﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

«Расында, садақалар тек пақырларға, міскіндерге, оны жинап үлестірушілерге, жүректері келісімге келгендерге, құлдарға, қарызға батқандарға, Аллаһ жолында және жолда қалғандарға ғана беріледі. Бұл – Аллаһтың парыз еткен үкімі. Сондай-ақ Аллаһ – бәрін білуші және өте дана», – деген. Осы аяттың негізінде пітір садақасы да зекет алу құқығына ие адамдарға беріледі.

¹ Әбу Дәуд және Ибн Мажа жеткізді

БЕСІНШІ БӨЛІМ: НӘПІЛ САДАҚАЛАР

Нәпіл садақаның үкімі

Нәпіл садақалардың үкімі – мустахаб және оны кез келген уақытта беруге болады. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾

«Аллаһқа жақсы қарыз бергісі келетін кім екен? Ол оған оны бірнеше есе еселеп қайтарады..»¹, – деген.

Садақаның артықшылығы

Негізінде, адамзаттың иелегіндегі мал-мүлік толығымен – Аллаһ тағаланың мүлкі. Аллаһ тағала құлдарын сынауы үшін, оларды оған уақытша мұрагер қылып, бірімізді бірімізден мал-мүлікте артық етіп жаратты. Пақырлар мен міскіндердің үлесін дәулеттілердің малына қосып, оларға үлестерін алу құқығын сыйлады. Ал дәулеттілерге мұқтаждардың қақыларын беру міндетін жүктеді.

Кез келген қоғамда мұқтаждарға, жесірлер мен жетімдерге қарайласу – қайырымды қылық. Аллаһ тағала кімді мол дәулетке бөлеген болса, Оның қасында мол дәрежеге ие екендігінің белгісі емес, ол тек оны сынау үшін берілген несібе ғана. Аллаһ тағала оны қалаған күні толық алып қоюға құдіреті жетеді. Сол себептен Ол нығметке шүкірлік ретінде мұқтаждарға қарайласуға: киімі жоқты киіндіруге, тамағы жоқты тамақтандыруға шақырады. Сондай-ақ бұл амалдың сауабы ақиретпен ғана шектелмей, дүние тіршілігінде де мал-мүлікке береке қондырады. Аллаһтың елшісі ﷺ:

(من أطعم جائعاً أطعمه الله من ثمار الجنة و من سقى مؤمناً على ظمأ سقاه الله عز و جل يوم القيامة من الرحيق المختوم و من كسا مؤمناً عارياً كساه الله من خضر الجنة)

«Аш адамды тамақтандырған кісіні Аллаһ жәннат жемістерінен тамақтандырады. Мүміннің шөлін қандырған кісіні Аллаһ қиямет күні ар-рахих ал-махтумнан суғарады. Киімсіз мүмінді киіндірген кісіні Аллаһ жәннат киіміне киіндіреді»², – деп айтқан.

Жасырын берілген садақа ашық берілген садақадан абзал. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

¹ «әл-Бақара» сүресі: 245

Әбу Дәуд және ат-Тирмизи жеткізді

﴿إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

«Садақаларды ашық берсендер, бұлардың қандай керемет! Ал оны пақырларға жасырын берсендер, бұл - өздерің үшін жақсы, әрі жаман істеріңді жуады. Аллаһ істеп жатқандардың жайлы хабардар»¹, – деген.

Қиямет күні Аллаһ тағала Өз көлеңкесінің астына алатын жеті адамның бірі Аллаһтың елшісі ﷺ айтқандай:

(و رجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه)

«..оң қолының не бергенін тіпті сол қолына білдірмей садақа берген кісі»².

Рамазан айында садақа берудің артықшылығы

Садақаның рамазан айында берілуі басқа айлардан гөрі абзалырақ. Анас (Аллаһ тағала оған разы болсын):

(سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم: أي الصدقة أفضل؟ قال: صدقة في رمضان)

Аллаһ елшісінен ﷺ: «Қандай садақа абзал?»-деп сұралғанда, ол: «**Рамазан айындағы садақа**», – деп жауап берді деген³. Өйткені пақырлар бұл айда ораза ұстауларымен қатты әлсіреп, кәсіп қылулары да қиынға түседі. Сондай-ақ бұл айда жақсы істер еселеніп жазылады.

Бүкіл малды садақа ету үкімі

Мұсылман қоғамы экономикалық дағдарысқа ұшырағанда немесе сыртқа дұшпандар мемлекетке қауіп төндіргенде мұндай амал әр мұсылманнан талап етіледі.

Омар (Аллаһ тағала оған разы болсын): «Аллаһ елшісі ﷺ бізге садақа беруімізді бұйырды. Бұл бұйрықтың шығуы менде мал пайда болуына сай келді. Мен: «Егер Әбу Бәкірден озатын күнім бар болса, ол осы күн шығар?!», – дедім. Мен оған ﷺ жарты малымды әкелдім. Аллаһтың елшісі ﷺ маған: «**Отбасыңа қалдырдың ба?**», – деп сұрады. «Оларға осы көлемде қалдырдым», – дедім. Әбу Бәкір оған бүкіл малын әкелді. Аллаһтың елшісі ﷺ оған: «**Отбасыңа не қалдырдың?**», – деп сұрады. Ол: «Аллаһты және елшісін қалдырдым», – деп

¹ «әл-Бақара» сүресі: 271

² әл-Бұхари мен Мүслим жеткізді

³ ат-Тирмизи жеткізді

жауап берді. Сонда мен: «Бұдан кейін мен сенімен еш нәрседе жарыса алмаспын», – дедім деген¹.

Міне, бұл Әбу Бәкірдің күшті иманы мен зор тәуекеліне негізделген керемет артықшылығы. Сондай-ақ ол табыс тілін жақсы білетін саудагер еді. Кімнің табыс түсірер кәсібі болмаса, иманы мен тәуекелі әлсіз және өзіне сенімсіз болса, кәсібі көтерілгенше біраз уақыт жоқтыққа сабыр ете алмаса, мұндай іске баруы – мәкрүһ².

Садақа беруге рұқсат ететін жағдай

Негізінде, мұсылман садақаны өзінің және асырап отырған адамдарының күнделікті қажеттіліктерінен артылып тұрған малдан бергені жақсы. Өйткені Пайғамбарымыз ﷺ:

(خير الصدقة ما كان عن ظهر غنى وابدأ بمن تعول)

«Садақалардың ең жақсысы – мұқтаж емес жағдайда берілгені. Асырап жатқандарыңнан баста!», – деген³.

Садақа беремін деп, асырап отырған адамдарды аш қалдыру – күнә. Әбу Һурайра (Аллаһ тағала оған разы болсын) Аллаһ елшісінің ﷺ:

(كفى بالمرء إثماً أن يضيع من يقوت)

«Қамқорлығындағы кісіні құртып алуы адам үшін жеткілікті күнә саналады»⁴, – деп айтқанын жеткізген.

Мұсылман өзіне ауырлық салмайтын нәрсені садақа еткені – мустахаб. Сондай-ақ оны азсынып садақа беруден тоқтауына болмайды. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾

«Кім шаң тозаңындай салмақта жақсылық жасаса, (ақиретте) оны көреді»⁵, – деген. Аллаһтың елшісі ﷺ:

(اتقوا النار ولو بشق تمرة)

¹ ат-Тирмизи жеткізді

² «әл-Фикһ ал-Ислами уа Адиллатуһу»: 3/2053

³ әл-Бұхари мен Мүслім жеткізді

⁴ Әбу Дәуд және ан-Насаи жеткізді

⁵ «әз-Залзала» сүресі: 7

«Жарым құрмамен болса да оттан қорқындар!»¹, – деп айтқан.

Садақаны салиқалы адамдарға беру

Мұсылман садақа беруі үшін пақырлығын білдірмейтін салиқалы кедейлерді іздегені – мустахаб.

Садақа алуға лайықты кісілер

1. Туыскандар. Садақаны алуға ең лайықтылар – жақындары. Садақа, алдымен, ең жақын ағайындарға, есігі жақын көршіге, сосын одан кейінгі тәртіпте беріледі. Аллаһтың елшісі ﷺ:

(الصدقة على المسكين صدقة وهي على ذي الرحم اثنين: صدقة وصله)

«Міскінге берілген садақа – садақа ғана. Ал туысқа берілгені – садақа және туыстық байланыс»², – деп айтқан. Тағы бір хадисте Пайғамбарымыздан ﷺ: «Менің екі көршім бар. Екеуінің қайсысына берейін?», – деп сұралғанда ол ﷺ:

(إلى أقربهما منك بابا)

«Қайсысының есігі саған жақын болса, соған бер», – деген³.

2. Мұқтаж адам. Аллаһ тағала Құранда міскінді топырақтан басқа ешнәрсесі жоқ түрінде сипаттап:

﴿أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ﴾

«Не топырақ басқан міскінді»⁴, – деген.

Қарыздар адамның садақасы

Қарызға батқан кісі мен қаражаты өзі мен отбасынан аспайтын кісінің садақа бермегені – мустахаб. Өйткені қарызды өтеу және отбасын асырау – уәжіп.

¹ әл-Бұхари мен Мүслім жеткізді

² Ахмад, Ибн Мажә және ат-Тирмизи жеткізді

³ әл-Бұхари жеткізді

⁴ «Әд-Бәлад» сүресі: 16

Арам жолмен табылған малды садақа ету үкімі

Аллаһ тағала кесімді түрде харам еткен істерді өзіне адал еткен кісінің Аллаға жақындау ниетімен харам табыстан садақа беруі немесе харам ақшаға мешіт тұрғызуы үкімі – харам және күпірлікке жатады. Харам іске сауап емес, күнә жазылады. Сондай-ақ харам істі ниет ақтамайды.

Садақаға қатысты тыйымдар, мәкрүһтер және мұстахабтар

1. Малы мен кәсібі бола тұра қайыр тілеу, Аллаһтың жүзімен қайыр сұрау және бұлай сұрағанға бермеу – мәкрүһ.
2. Берген садақасын міндет қылу садақаның сауабын жояды.
3. Харам малды садақа ету – харам.
4. Нашар нәрсені әдейі садақа ету – мәкрүһ. Аллаһ тағала Құран Кәрімде:

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

«Жақсы көретін нәрселеріңнен жұмсамайынша, игілікке мүлде жете алмайсыңдар. Не жұмсаған болсаңдар, Аллаһ оны өте жақсы біледі»¹, – деген.

5. Таза көңілмен беру – мұстахаб. Өйткені сауаптың еселену себебі – осыда.

¹ «Әли Ғимран» сүресі: 92